

SÕJAST JA SÕDIMISEST MARTIN LUTHERI TEOLOOGILISTES TEKSTIDES: MÕTTEID „SÕJAMEESTE KIRJA” TEKKELOOST JA SÕNUMIST

Andres Saumets

Sissejuhatus

19. oktoobril 2010 koguneti Erfurtis Petersbergi esimesele Lutheriteemalisele dispuudile, et väidelda teemal „Martin Luther ja Afganistan: kas ka sõjamehed võivad õndsaks saada?”¹. Üks disputantidest, professor M. Wolffsohn, nimetas Martin Lutherit debateerides karmisõnaliselt „sõja-

---

¹ Petersbergi Lutheri dispuudid on ellu kutsutud Lutheri dekaadi (2008–2017) raames. Debatid on hoovõtt reformatsiooni 500. aastapäevale, mida tähistatakse 2017. aasta 31. oktoobril (see kuupäev märgib Lutheri disputatsiooniteeside naelutamise suurejoonelist juubelit). Nende akadeemiliste väitluste eesmärk on arutleda, kuidas sobivad Lutheri mitmesugused seisukohad kokku nüüdisaegsete kirklike ja ühiskondlike küsimustega. Väitlusi korraldatakse klassikalise dispuudi vormis, nagu neid peeti ka Martin Lutheri päevil. Kaks disputanti kannavad kumbki ette viis teesi ja väitlusjuhti saatel toimub avalik debatt. Petersbergis asuvas Püha Peetruse ja püha Pauluse kloostri ristasis esimesel Lutheri dispuudil sõnamõõgad **Michael Wolffsohn**, provokatiivsete väljaütlemistega publitsist, poliitikakriitik ja Bundeswehri Müncheni ülikooli ajaloo professor (aastatel 1981–2012) ning sõjavastaste vaadetega teoloog ja endise SDV opositsioonipoliitik **Edelbert Richter**, kes töötas pärast taasühinemist Bundestagi ja Euroopa Parlamendi saadikuna ja on viimastel aastatel tegele-
lenud peamiselt rahu ja ökoloogia küsimustega. Kesksel teemat – Lutheri suhtumist sõtta ja sõjapidamisse – vaadeldi Bundeswehri Afganistani missiooni kontekstis. Vt **Jauch, Karsten**. Petersberger Luther-Disput (1): Reformation am Hindukusch. – Thuringer-allgemeine.de, 20. Oktober 2010. <<http://www.thuringer-allgemeine.de/web/zgt/leben/detail/-/specific/Petersberger-Luther-Disput-1-Reformation-am-Hindukusch-1876595180>>, (10.08.2013); vt ka **Luther, der Krieg und Afghanistan**. – Thüringer Allgemeine, 16. Oktober 2010. <<http://www.lutherstiftung.org/dokumente/aktuell/Luther,%20der%20Krieg%20und%20Afghanistan.pdf>>, (10.08.2013). [Edaspidi *Luther, der Krieg und Afghanistan* 2010]. Dispuudi teksti vt: **Richter, Stefanie; Jauch, Karsten**. Petersberger Luther-Disput mit drängenden Gegenwarts-Fragen. – Thuringer-allgemeine.de, 21. Oktober 2010. <<http://www.thuringer-allgemeine.de/startseite/detail/-/specific/Petersberger-Luther-Disput-mit-draengenden-Gegenwarts-Fragen-236395698>>, (10.08.2013). [Edaspidi *Richter, Jauch 2010*].

kaks meheks, kes oli kaugel Jeesuse vaimust”, kuna „teksti näol on tegemist sõja õigustamisega”. Tema sõnul oli Lutheri 1526. aastal kirjutatud „Sõjameeste kiri” võrdne Jeesuse mäejutluse reetmisega – „mõlemad tekstid on üksteisest valgusaastate kaugusel” –, ning Lutherit ei tohiks tagantjärele „ümber tõlgendada”. Oponent E. Richter rõhutas samas, et sõda oli Lutheri jaoks küll proosaline tõelisus, kuid ta ei lasknud end sellel *sõjakat* teksti kirjutama ja ründavalt mõtlema ahvatleda. Pigem nägi Luther vaenu-tegevuse tõigas kurjuse märki ja seadis sellele vastukaaluks õiguse aate. Richter leidis, et Lutheri mõtteavaldus ei vastandunud mäejutluse vaimule, vaid pigem vahendas viimast – kasutades poliitika karmi seaduspärasuse keelt.² Küsimusele, kas Lutheri vaadetega saab õigustada moodsaid sõjalisi interventsioone ja kas Luther oleks pooldanud Afganistani ründamist, vastas Wolffsohn teesiga, et Luther oleks ühemõtteliselt toetanud sõjalist sekkumist, sest see oleks olnud tema silmis „jumalik”, Jumalale meelepärase ülikonna (NATO juhtide) korraldus. Samas toonitas Wolffsohn, et moodsa ülikonna on kindlaks ajaks valinud rahvas, mitte Jumal. Võitu Hitleri-Saksamaa üle ja Talibani alistamist saab Lutheri vaatenurgast pidada „armastuse teoks, sest see hoiab rahu”. Erinevalt Lutherist ei nõustunud Wolffsohn aga väitega, et türannia on Jumalast. Talibani vägivaldavalitsuse kukutamine oli eesmärgina iseenesest õige – kuigi Taliban oli Afganistani ülikkond, ei olnud see Jumala seatud. USA täitis selle eesmärgi juba 2001. aastal. *Nation-Building* käib aga üle jõu igale armeele selles maailmas, seetõttu oleks tulnud võõrväed neilt aladelt juba ammu välja tuua. Rahvusvahelist julgeolekut ohustavate probleemide (nt terrorismiohu) klaarimiseks tuleks käituda õiglaselt ja operatiivselt moto „sisse–välja!” järgi. Seda on võimalik saavutada ka ilma suurte maismaauksuste abita, kasutades nt droone, eriuksusi, sabotaažiakte või pidades kübersõda. Wolffsohn ei suutnud siinkohal varjata oma umbusaldust ÜRO suhtes, osutades õiguse ja õigluse põhimõttelisele vastuolule selle organisatsiooni tegevuses.³ Oponent Richter seevastu väljendas oma skeptilisust humanitaarse interventsiooni kui instrumendi suhtes, millega võiks diktatuuririike nende poliitilise süsteemi muutmiseks rünnata. ÜRO on ühemõtteliselt eitanud sõjalise jõu kasutamist sel eesmärgil. Richter viitas sellele, et sõda Afganistani vastu ei teeninud niivõrd enesekaitse eesmärke, kuivõrd USA globaalseid võimuhuviseid. Paraku ei leitud sõakust järgida reformatoorse usu reeglit sellisest sõjast keelduda ja selle üle mõtiskleda. Kuna inimestele kuuletatakse rohkem kui Jumalale, salatakse maha ka oma usk. See on aga punkt, kus Luther poleks kunagi järeleandmisi

² Vt Richter, Jauch 2010; vrd ka Luther, der Krieg und Afghanistan 2010.

³ *Ibid.*

teinud. Sõda Hindukušis oli seega Richteri arvates ebaõiglane, sest see lähtus valedest motiividest, ning tema sõnul on „Luther alati eitanud igasuguseid ekspansioonisoove, eriti aga püüdlusi maailmavalitsemiseks”.⁴

Esmapilgul tundub üsna paradoksaalne, et Afganistani sõjalist ründamist toetav Wolffsohn suhtub Lutherisse ja tema vaadetesse sõjast ja rahust, Jumalast ja maailmast väga kriitiliselt, isegi tõrjuvalt, sellal kui pigem sõjavastast positsiooni esindav Richter näitab üles mõistmist ning ammutab Lutheri seisukohtadest ajatuid aardeid. Martin Luther oma jõulise ja keerulise isiksuse, värvika keelekasutuse ning kohati vastuoluliste mõtetega tekitab vaieldamatult kaksipidiseid tundmusi, ja seda nii oma ajastukaaslaste seas kui ka tänapäeval. Dilemmast pole säästetud ka Lutheri poleemilised Saksa talurahvasõja aegsed kirjutised, nende hulgas 1526. aastal koostatud „Kas ka sõjamehed võivad õndsaks saada?”⁵. Talurahvarahutuste (1524–1526) verise mahasurumise järel tõstatasid ülikonna teenistuses olnud sõjamehed küsimuse, kas ja kuidas on sõjapidamine ning sõduriks olemine ühitatav kristliku usu ja südametunnistusega. Pärast mõningast viivitust täitis Luther selle keerulise lünga kirjalikult „selleks et anda, niipalju kui see on meie võimuses, nõrgale, kahtlevale ja kartlikule südametunnistusele nõu ning mõtlematule õpetust...⁶”. Ta vastas jaatavalt küsimusele, kas saab ühtaegu olla sõdur ja kristlane. Tegemist on inimese meelsust ja vastutust puudutava eetilise küsimusega, mis põhjustab tänini vastakaid arvamusi. „Sõjameeste kirjas” lahendab Luther selle dilemma, lahutades *ameti* ja *isiku*, töö ja tegija nii teoloogiliselt kui poliitiliselt. Üksnes sel moel on võimalik analüüsida kriisiolukordi ning hinnata keeruliste poliitiliste ja sõjaliste otsuste tegelikku väärtust. Selline eristamine põhineb Lutheri mõjuvõimsal ja lahkarmamusel

⁴ *Ibid.*

⁵ „Ob Kriegsleute auch in seligem Stande sein können” (1526), saksakeelse teksti olulisemaid väljaandeid vt **D. Martin Luthers Werke** (= Weimarer Ausgabe). Kritische Gesamtausgabe. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlau Nachfolger, erschienenen Ausgabe), 19, 623–662 [Edaspidi *WA*]; **Martin Luther. Studienausgabe**. 1983. Hrsg. von Hans-Ulrich Delius. Bd. 3. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 357ff. [Edaspidi *Luther-Studienausgabe, Bd. 3*]; tänapäevases saksa keeles vt teksti: **Martin Luther**. 2002. Gesammelte Werke. Hrsg. von Kurt Aland. (= **Luther Deutsch**). Digitale Bibliothek, Bd. 63. Berlin: Directmedia. [Edaspidi *Luther Deutsch 2002*] ja **Martin Luther**. 1996. Von weltlicher Obrigkeit. (= Calwer Luther-Ausgabe). Bd. 4. Neuhausen-Stuttgart: Hänssler, S. 61–114 [Edaspidi *Calwer 1996*]. Teksti eestindatud versioon on ilmunud tõlkekogumikus **Martin Luther**. 2012. Valitud tööd. Koostanud Urmas Petti. Tartu: Ilmamaa, lk 574–622 [Edaspidi *Luther 2012*]. Siin kasutatud tsitaadid pärinevadki sellest tõlkekogumikust. Tõsiasia, et Lutheri ääretult mahuka kirjandusliku pärandi hulgast on kahekümne (!) valitud teksti hulka arvatud ka „Sõjameeste kiri”, viitab selle teksti programmilisusele ja teema jätkuvale olulisusele.

⁶ **Luther** 2012, lk 574.

tekitanud õpetusel kahest – ilmalikust ja vaimulikust – valdkonnast või riigist (*civitas/regnum*) ning Jumala kahest valitsusest (*regiment*)⁷: „Seepärast on Jumal seadnud kaks valitsust: vaimuliku, mis kuulub kristlastele ja vagadele inimestele Püha Vaimu läbi Kristuse all, ja ilmliku, millele alluvad mitte-kristlased ning kurjad, et nad välispidiselt rahu peaksid ja vait oleksid”⁸. Mõlemal juhul on tegemist *Jumala korra ja seadmisega*. Kahes asjas on Luther kindel: maailma ei saa valitseda evangeeliumiga⁹ ning evangeelium ei tühista ilmalikku võimu ja mõõka, vaid nendib viimaste funktsioonide piiratud. Evangeelium avab ilmaliku valitsuse kohused ja näitab ühtlasi kätte selle tegevuspiirid. Ilmaliku valitsuse hooleks on samas välise korra ja rahu tagamine, mis loob ühtlasi tingimused evangeeliumi kuulutamiseks. Ilmalikule valitsusele (või riigile), mis viimaks on samuti kõigis oma tegemistes Jumala ja inimeste ees vastutav, omistas Luther teatud sakraalset sära. Riigi on Jumal seadnud inimeste kurjust taltsutama – seda tõendab seegi, et ülikonnale on Jumala kinnitatud korra hoidmiseks antud mõõgameelevald.¹⁰ Siiski ei tohi tähelepanuta jätta Lutheri põhimõttelist teoloogilist eeldust, et õiglust, mida me niisugustes kriisiolukordades inimlikult otsime, ei tohi segi ajada „õiglusega, mis inimese Jumala silmis õigeks teeb”¹¹. Sisemine, eksistentiaalne õiglus peaks eelnema välisele õiglusele ja juhtima kristlase südant. Luther kõneleb selles kirjutises „ametites ja töödes peituvast *välispidisest* õiglusest”¹² ning just see tees on aluseks ka tema seisukohtadele „õiglasest sõjast”.

⁷ Antiigiajastu suurima kristliku mõtleja Aurelius Augustinuse vaadetest eeskuju saanud õpetus „kahest valdkonnast” või „kahest riigist” (sks *Zwei-Welten, bzw. Zwei-Reiche-Lehre*) on Lutherile (ja luterlikule reformatsioonile) vaimuliku ja ilmaliku eksistentsi vaheliste sidemete ja kristlaste vastutuse mõistmiseks väga oluline. Vt **Lohse, Bernhard** 1996. Martin Luther. Sissejuhatus tema elu ja töö uurimise probleemidesse. Tartu: Greif, lk 128–131. [Edaspidi **Lohse** 1996]

⁸ Tsiteeritud **Lohse** 1996, lk 40 järgi.

⁹ “Kui võetaks ette ühte maad või kogu maailma evangeeliumiga valitseda, siis oleks see sama hea, nagu paneks karjane ühte ja samasse lauta kokku hundid, lõvid, kotkad ja lambad, ning laseks igaühel vabalt teise juurde pääseda, öeldes: karjatage ennast ise ja olge üksteise vastu vagad ja rahumeelsed. Laut on lahti, karjamaad on küllalt, koera ja kaigast pole teil vaja karta. Siis peaksid lambad küll rahu ja laseksid end rahumeelselt karjatada ja valitseda, aga nad ei elaks kaua.” Vt **Luther** 2012, lk 395 (“Ilmalikust valitsusest”).

¹⁰ Vt **Saumets, Andres**. 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÖA toimetised, nr 3. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 155. Lutheri vaateid ülikondlikule (ilmlikule ehk maapealsele) valitsusele ja jõupoliitika võimupiiridele on põhjalikumalt käsitletud sealsamas, lk 159–167. [Edaspidi **Saumets** 2004]

¹¹ **Luther** 2012, lk 576.

¹² *Ibid.*

„Sõjameeste kirja” puhul ei tohi unustada üht olulist tõika: kirja ajendiks on ühe konkreetse inimese, mureliku südamega ohvitseri eksistentsiaalne küsimus. Lutheri vastus on seega ühtlasi kostmine järelepärimisele *inimesepildi* kohta: kas inimene on iseenesest õilis, abivalmis ja hea, või hoopis ettearvatu, abitu ja kuri? Nii sellest kui Lutheri teistest kirjutistest nähtub, et ta kaldub pigem *skeptilist inimesepilti* pooldama¹³. Nii võib ka „üks amet või töö, mis on iseenesest õige ning Jumalast, siiski muutuda kurjaks ja ebaõiglaseks, kui töö tegija on ise kuri ja ebaõiglane”¹⁴. Juba kirjutise alguses postuleerib Luther: „Aga kuna mõõgavõim on Jumalast seatud selleks, et karistada kurje, kaitsta vagasid ja hoida rahu /.../, siis on tõestatud seegi, et Jumalast on seatud ka võitlemine ja tapmine ning muu, mida sõjaaeg ja -seadus endaga kaasa toovad. Sest sõda pole midagi muud kui väära ja kurja karistamine.”¹⁵ Seepärast võib „sõjapidamisest hoidumine” olla Lutheri arva-tes koguni suurem viletsus kui sõjapidamine. See, et „sõda on suur häda ja õnnetus”, on Lutherile ilmselge, aga tema sõnul „tuleks näha sedagi, kui palju suurem on häda, mis sõja abil ära hoitakse”¹⁶.

Lähenev reformatsiooni juubel annab põhjuse keskenduda senisest intensiivsemalt ja mitmekülgsemalt Lutheri isiksusele, tegevusele ja vaadetele¹⁷. Loodetavasti muutuvad seeläbi selgemaks ka need aspektid, mis siiani on jää-

¹³ Lutheri inimesepilt oli tema teoloogias sügavalt kinnistunud. See lähtus inimloomuse täielikust patususest ja rikutusest, millest pääsemiseks vajab inimene kristlikku usku ja jumalikku armu. Teoloogina püüdis ta inimesepilti kokku sobitada ka oma (teoloogiliselt kujundatud) ettekujutusega ajaloost ja ühiskonnast. Nii jäi tema ajalooilt läbinisti teoloogiliselt määratletuks – kõike toimuvat nägi ta Jumalast mõjutatuna. Vt **Saumets** 2004, lk 154.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, lk 577.

¹⁶ *Ibid.*, lk 578.

¹⁷ Lutheri dekaadi (2008–2017) iga aasta kannab sisulist üldteemat, mida käsitletakse erinevatest vaatenurkadest kongressidel ja konverentsidel, näitustel ja publikatsioonides. Jooksva (2013) aasta teemaks on „Reformatsioon ja sallivus”, 2014. aasta teemaks on valitud „Reformatsioon ja poliitika”. Vt **Luther 2017**. <<http://www.luther2017.de/luther-dekade/themenjahre>>, (15.08.2013). Thomas A. Seidel, reformatsiooni juubeli ettevalmistustega tegelev Tüüringi liidumaa valitsuse volinik, on öelnud Güstrowis Saksa poliitikute kokkusaamisel (27.03.2013) peetud ettekandes 2014. aasta peateema kohta: „Martin Lutherilt ja reformaatoritelt võib õppida eristamise suurt kunsti. Tahaksin seda tõendada kolme näitega, millel on suur tähtsus Lutheri dekaadi 2014. aasta keskse teema „Reformatsioon ja poliitika” asjakohasele mõistmisele ja ka teema-aasta väärilisele kujundamisele. Need on: 1) Jumala ja inimese eristamine, 2) sisemise ja välise vabaduse eristamine, ja 3) paradiisi ja poliitika eristamine.” Lutheri „Sõjameeste kirja” mõistmiseks – seda nii Lutheri kaasajal kui nüüdki – on loetletud eristamised väga olulised. Vt **Seidel, Thomas A.** 2013. Martin Luther und die „Lutherdekade”. Projektionen, Impulse, Kooperationen”.

<http://www.luther2017.de/sites/default/files/downloads/martin_luther_und_die_lutherdekade_guestrow27032013.pdf>, (15.08.2013).

nud küllaldase tähelepanuta või leidnud vääritimõistmist. Suur huvi Lutheri vastu viitab sellele, et uusaegseid teoloogilisi ja poliitilisi murranguid seostatakse ennekõike Wittenbergi reformaatoriga¹⁸. Igal ajastul on olnud oma Luther – küll „kangelaslik” või „vaga” või „saksa” Luther¹⁹. Selle kirjatöö siht ei ole visandada moodsat 21. sajandi alguse portreed Lutherist. Ent ometi tuleb tõdeda, et tema isikut ümbritsevad endiselt vasturääkivused ja provokatiivsus, mis on paljuski ekslikult või ülekohtuselt talle omistatud. Lutheril oli plaane ja visioone, mille elluviimiseks tal aga julgusest vajaka jäi²⁰. Sageli hoidsid teda tagasi erinevad tõsipoliitilised kammitsad ning kiriku ja ühiskonna hetkeolukorra kohati ehk liigagi kaine hindamine. Oma kaasmaalastele ei pannud Luther suuri lootusi ja elu viimastel aastatel varjutasid kahtlused ja pettumused (isegi teatud kibestumine) tema reformatoorse töö häid vilju. Lutheri dekaadi peamine missioon on mõista selgemalt neid teemasid, milles Luther ka tänapäeval kaasa räägib. Tagasihoidliku panuse Lutheri sõja- ja rahueetika avamisel ning päevakohastamisel meie keele- ja kultuuriruumis annab loodetavasti ka see kirjatöö. On selge, et praegused arusaamad riigist ja poliitilistest korrapärasustest ning õigussüsteemidest, aga ka inimeste õigusteadvus ja eetilised tõekspidamised, on võrreldes 16. sajandiga oluliselt muutunud. Ka nüüdisaegse sõjapidamise alused ja tingimused on reformatsiooniajaga kõrvutades teistsugused. Ühest küljest loob see nähtava ajaloolise distantsi Lutheri sõjateemaliste vaadetega, teisalt tõstatab provokatiivseid ja vägagi ajakohaseid küsimusi sõjapidamisest (kui tööst) ja sõduriks olemisest (kui elukutsest). Need on aga keerdsõlmed, mille üle tuleb avameelselt ja ausalt, pädevalt ja vastutustundlikult diskuteerida. On hea, et vähemalt Saksamaal on Lutheri dekaad algatanud põhjaliku arutelu näiteks Bundeswehri Hindukuši operatsiooni mõttekusest ja eduväljavaadetest. Need küsimused peidavad endas tegelikult sügavat ebakindlust ja keerukaid probleeme. Ühest küljest küsimus religiooni ja kirikute rollist praeguses

¹⁸ Katoliiklik kirikuloolane Joseph A. Lortz on Lutheri rolli 16. sajandi pöördelistes sündmustes on iseloomustanud järgmiste sõnadega: „Harva on üksikisikul olnud nii suur mõju ühele võimsale, kõike juurteni ümberkujundavale ajaloolisele arengule – suurejoonelisele revolutsioonile –, nagu seda on olnud Martin Lutheril reformatsioonile /.../ Ta on visanud vaid sädeme kuhjaga täis püssirohutünni, milles olid hoiul tema aja kõik religioossed, vaimsed, poliitilised ja sotsiaalsed rahutused. Aga siis andis ta põlengule oma isiksusega tohutult võimsa läbilöögijõu.” Viidatud **Franzeni** 1993, S. 253 järgi (**Franzen, August**. 1993. *Kleine Kirchengeschichte*. 3. Aufl., Freiburg i. Br.: Herder)

¹⁹ **Dantine, Johannes**. 1983. „Ob Kriegsleute in seligen Stand sein können” – Martin Luther und der Friede. (Vortrag am 3. Mai 1983). – *Militär & Seelsorge. Themenheft 2: Die Herausforderung der Gewalt*. Wien: Evangelische Militärsuperintendentur, S. 5. [Edaspidi **Dantine** 1983]

²⁰ *Ibid.*

poliitikas (seda mitte üksnes sotsiaalpoliitika valdkonnas, vaid ka julgeolekupoliitilises vastutusalas), teisalt üha enam kõlapinda leidev patsifistlik arusaam, et kristlik usk ei ole mingil moel ühitatav sõjalise jõu kasutamisega ega vägivalla õigustamisega. Põhjusi nende dilemmadega tegelemiseks pakub ühiskondlik-poliitiline ja julgeoleku hetkeolukord maailmas rohkem kui küllaga.

Niisiis, mis on ühist Lutheril ja Afganistanil? Kas ehk see, et nii Lutheri teatud seisukohad kui ka sõjaline operatsioon Afganistanis jätavad õhku terve rea küsimusi, millele on keeruline lihtsaid ja ühemõttelisi vastuseid anda? Miks sõdib Afganistanis USA? Kas enesekaitseks ja oma riigi julgeoleku kindlustamiseks või, nagu väitis disputant Richter, ajendatuna globaalsetest valitsemishuvidest? Miks aga sõdib Afganistanis Eesti? Kas tuleks nõustuda Vahur Made arvamusel: „Eestlaste jaoks on selle küsimuse vastus lihtne ja otsekohene. Eesti sõdib Afganistanis sellepärast, et seal sõdib USA. Samal põhjusel sõdivad Afganistanis mitmed teised NATO liikmesriigid.²¹” Või peaksime juhinduma president Toomas Hendrik Ilvese sõnadest, mis on lausunud Paldiskis kohtumisel viimase Afganistani siirduva ESTCOY-17 ja logistilise toetusüksuse sõduritega: „Täna soovin ma, et teaksite teie ja teadvustaks kogu Eesti ühiskond: see pingutus on olnud investering Eesti tulevikku, meie laste ja lastelaste julgeolekusse, meie riigi püsimisse.²²” Ilmselt pole sellele küsimusele ühest vastust – nagu ei ole ka lihtsat ja ühemõttelist vastust küsimusele, kas Luther oli mäejutluse ideaalide vastane „sõjakas mees”, kelle tõekspidamised sõjast ja sõjapidamisest on saatnud kristlasi läbi sajandite, relv käes, valitsejate käsul ja kõrgemate ideaalide nimel tapma ja surema.

Lutheri sõjateemalist poleemilisust ei tohiks segi ajada tema üldise mõtlemisega. Ta nägi vaieldamatut, elementaarset vastuolu religiooni ja poliitika vahel. Teoloogina ja jutlustajana ei olnud Lutherile miski olulisem kui Jumala sõnaga tegelemine, selle tõdede kuulutamine kõikidele seisustele ja kristliku südametunnistuse puutumatus. Samas võis Luther iga poliitilist probleemi – nendega pöördui tema poole sageli – käsitleda religioosest vaatevinklist, kui selleks vaid alust oli või see kahtleva südametunnistuse kinnitamiseks vajalikuks osutus. Nii nõudsid ka päevakajalised sõja ja rahu küsimused

²¹ **Made, Vahur.** 2009. Miks me sõdime Afganistanis? – Eesti Päevaleht, 30.07.2009. <<http://www.epl.ee/news/arvamus/vahur-made-miks-me-sodime-afganistanis.d?id=51174455>>, (17.09.2013).

²² **President Ilves:** meie osalus Afganistani operatsioonis on olnud investering Eesti tulevikku, meie laste ja lastelaste julgeolekusse. 22.10.2013. Uudised. Eesti Kaitseväge portaal. <<http://www.mil.ee/et/uudised/7905>>, (22.10.2013).

ikka ja jälle Lutheri sekkumist²³, ning ta tegi seda oma vaimulikus tunnetuses ja täie vastutustundega Jumala ja inimeste ees, sest ta oli veendunud, et Jumala sõna ja tahe tuleb teatavaks teha kõigist ilmalikest kiusatustest hoidumiseks (ka juhul, kui tegu on vürstide valitsemishimuga, mis võib maad ja rahvad sõjategevusse ning kaosesse tõugata)²⁴. Kriisiolukordades kasutas Luther oma tavapärasest võitlusvahendit, *kirjasõna*. Seepärast tuleb ka küsida, kellele, missuguses olukorras ja kuidas Luther oma kirja kirjutas. Mis on selles kirjutises praegugi veel ajatu väärtusega ja mis juba iganenud?

1. Lutheri „Sõjameeste kirja“ eetiliste vaadete ajastuloolised eeldused ja usulis-poliitiline kontekst

Lutherit tuleb mõista tema kaasaegse ühiskonna poliitilise ja usulise probleemistiku kontekstis. Viini ülikooli teoloogiaprofessor Johannes Dantine nimetab kolme ajastuloolist nähtust, millega tuleb Lutheri sõja- ja rahueetika tundmaõppimisel kindlasti arvestada: 1) keskaegse vaenuõiguse²⁵ lõppemine ja riikliku õiguskorra ülesehitamine; 2) võitlus risti ja mõõga segunemise vastu; 3) uus sõjapilt²⁶. Järgnevalt mõned märkused nimetatud eelduste kohta.

1. Keerukas on siinkohal *keskaegse vaenukorra* ulatuslikkust ja sellest tulenevat õiguslikku ebakindlust ammendavalt esitada. Kuna riiklikku täitev-aparaati, mis hoolitsenuks õiguse üleüldise kehtimise eest, veel ei olnud, võideldi oma õiguse alalhoidmise eest. Kui keegi kuulutas oma vastasele vaenuse, soovis ta oma nõudmisi (kas tegelikke või arvatavaid) jõustada ja võlglast õiguskohustusi täitma sundida. Vaenusest tuli teatada, see vormikohaselt välja kuulutada. See tava elab tänini edasi vormilises sõjakuulutamises. Sundtäitmine lõpetati samuti vormikohaselt. Vaenuse ajal asusid võlgnik ja võlausaldaja vastasleerides ning püüdsid oma tingimusi teisele rusikaõigusega peale suruda. Vaenuse põhivõtteks oli kahju tekitamine. Vastasele

²³ Vt Saumets 2004, lk 152–153; vt sellekohaseid näiteid ka lk 171–181.

²⁴ Vt Lutheri literaarset sekkumist Wurzeni tüli käiku: *Sendbrief in der Wurzenener Fehde. WA Br* (= Briefwechsel), 10, 32–36; vrd ka Saumets 2004, lk 176–181.

²⁵ Vaenus (*Fehde, vaida, guerra*; vrd ld *guerre, Wirren, Krieg*) ei olnud õigusajaloolase Hans Hattenhaueri sõnul ürgsete tungide väljamäratsemine või puhtpaljas vägivald, nagu seda ikka on püütud kirjeldada. Vaenusel võisid olla maale ja rahvale laastavad tagajärjed, kuid see oli siiski õiguspärane käitumine. Hattenhauer defineeris vaenust kui „eraviisiliselt teostatavat täitemenetlust pikkamisi territoriaalset põhikorda omandavas maailmas, mis ei tundnud veel riiklikku täitevaparaati.“ Vt Hattenhauer, Hans. 2007. Euroopa õigusajalugu. Tallinn: Kirjastus Juura, lk 293. [Edaspidi *Hattenhauer 2007*]

²⁶ Dantine 1983, S. 5–6.

anti teada, et kavatsetakse nii kaua kahjustada tema vara, tema külasid, talupoegi, põllumaad ja maju, karju ja teenijaid, kuni ta täidab oma kohust. See võis tähendada asulate mahapõletamist, talupoegade tapmist ja muu vara rüüstamist. Nii võidi laastada suuri maa-alasid, kuni üks pooltest alla andis või mõlemad vaenupooled teineteise kahjustamisest loobusid ja õigusasja vahekohtuniku abiga lahendasid. Tekitatud kahju võis aga tublisti ületada nõude väärtust ja heitlus õigluse pärast lõpuks täieliku laostumiseni viia.²⁷ Sageli tabas vaenuõiguslik kahjustamine aga õigusasjasse mittepuutuvaid, ent vaenutegevusest siiski puudutatud isikuid. Olukorda leevendas 10. sajandil Cluny reformiliikumise kloostrist alguse saanud idee jumalarahust (*pax Dei*), mida hiljem nimetati ka (jumala)rahuvandeks (*treuga Dei*). Tegemist oli vaenutsemise tähtajalise keeluga, millest üleastujaid ähvardati karmide kiriklike karistustega, sealhulgas ka kogukonna ilmajätmisega Jumala sõna kuulutamisesest ja sakramentidega seotud hingeõnnitusest. Esimene jumalarahu sõlmiti Le Puy piiskopi Wido II eestvedamisel. Sunniga saavutatud rahujad katsid kiiresti Lääne-Euroopa, sealhulgas Saksamaa²⁸. Jumalarahu otsarve oli kiriku, kaitsetute talupoegade, vaimulike ja kaupmeeste julgeoleku eest hoolitsemine. Rahuvandega püüti välja juurida kindlat laadi vägivalda, hoida ära õiguspärase sildi all võõrale maa-alale tungimist, võimutsedes oma nõudmiste rahuldandmist, vägivalda kiriku ja talupoegade vastu. Jumalarahu tõi Euroopasse küll midagi uut, kuid see sai haarata ja mõjutada vaid õhtumaa kristlikku ühiskonda (*Corpus Christianum*), ja sedagi läbi raskuste. Jumalarahu vanne anti ühiselt, äärmisel juhul sunduslikult, ja vandest hoidujatesse suhtuti nagu rahu rikkujatesse. Rahulepped sõlmiti üksnes kõikide üksmeelsel nõusolekul (*consensus omnium*). Nii väljendus jumalarahus ka muistne konsensuse idee. See sobis kokku varakirikliku õpetusega, mis ütles, et kus aga üksmeelselt ja vasturääkimiseta ühisele otsusele jõutakse, seal tegutseb Püha Vaim – niisiis on otsus on jumaliku heakskiidu pälvinud. Üksmeelselt vande andnud moodustasid uue õigusliku institutsiooni, vandehenduse. See mõjutas hiljem ka ilmalikku õigust maarahu (*Landfriede*) tunnustama.²⁹ 1471. aastal keelustati Regensburgi riigipäeval vana vaenuõigus. 1495. aastal Wormsis toimunud riigipäeval kuulutati Saksa-Rooma riigis välja igavene maarahu (*Ewiger Landfriede*), anti välja keiserlik mandaat rahu ja õiguse korraldamiseks ning samal ajal asutati alaline riigi kammer-

²⁷ Vt **Hattenhauer** 2007, lk 293.

²⁸ Saksamaal võeti jumalarahu kasutusele umbes sajand pärast selle teket, 1083. aastal Kölnis ja 1085. aastal Mainzis.

²⁹ Vt lähemalt: **Hattenhauer** 2007, lk 215–220. Saksa keiser Heinrich IV kehtestas 1103. aastal Mainzis üleriigilise maarahu. Le Puy' eeskirjaga võrreldes oli jumalarahu sisu muutunud niivõrd, et rahu kindlustamise ülesanne läks nüüd piiskopilt üle kuningale.

kohus (*Reichskammergericht*), mis oli territooriumide ja linnade kohtusüsteemi suhtes ülimuslik ning pidi uut õiguskorda kaitsma ja stabiliseerima.³⁰ Kammerkohtu loomine oli seotud 15. sajandil plahvatuslikult laieneva tülidelainega ja maarahukorralduste jõuetusega.

Need 15. sajandi arengud olid tingitud ulatuslikust literaarsest tegevusest, millega taotleti rahu ja suuremat õiguskindlust. Seda näitlikustab Baseli reformkontsiili päevil (u 1439. aastal) ühe tundmatu Saksa munga koostatud *Reformatio Sigismundi*³¹, milles oli juttu terves Pühas Rooma riigis kehtivast uuest poliitilisest korraldusest, ja mis nägi ette keisri võimutäiust: „Et keiser või kuningas peab olema oma riigis tugev; tugev ja range ning alla suruma selle, mis ilmalikus riigis tahab tõusta õigluse tahte vastu...”³². Luther tundis ja ka kasutas seda reformikava, distantseerudes siiski selle apokalüptilistest ootustest ja spekulatsioonidest³³. Reformikava pörkus Saksa kuurvürstide vastuseisule, sest nad lugesid end keisriga võrdseteks võimuesindajateks. Siiski adusid nad oma impeeriumi mahajäämust ning olid valmis seda Rooma kuuria ja Prantsusmaa õukonna edumeelsel eeskujul ümber kujundama. Kuigi riigireformide teostumiseni läks veel aastakümneid, oli riikliku võimu- ja vägivallamonopoli teed minek paratamatu. 1500. aastal lisandus Augsburgi riigipäeval vastu võetud riigivalitsemiskorraldus (*Reichsregimentsordnung*), reformijate kõige auahnem ja radikaalsem projekt, mis reformid vähemalt vormiliselt lõpule viis³⁴. Riikliku vägivallamonopoli rikkumist tõlgendati nüüdsest tagasilangemisena kõigile hukatuslikku vanasse vaenukorda.

Johannes Dantine juhib tähelepanu, et selles protsessis jäi paraku soiku *vastupanuõiguse* ehk õigustatud vastuhaku väljakujunemine³⁵. Mis Lutherisse puutub, siis manitses ta ikka ja jälle oma poolehoidjaid, et alamad austaksid ülemaid ning hoiduksid ka kõige patusemate ja ebaõiglasemate valitsejate kritiseerimisest. Valitsejate võim on Jumala kehtestatud ja seepärast tuleb valitsejate ülekohtu all kannatamist võtta jumaliku katsumusena. Siiski ei saanud keegi, ka mitte Luther, õigustatud vastuhakku lõpuni vaeleks kuulutada. Luther jätab vähemalt teoreetilise võimaluse selle õiguse edaspidiseks

³⁰ *Ibid.*, lk 360; vt ka **Moeller, Bernd**. 1988. Deutschland im Zeitalter der Reformation. [Deutsche Geschichte, Bd. 4]. 3. Aufl., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 14–16. [Edaspidi Moeller 1988]

³¹ Eesti keeles „Keiser Sigismundi reformatsioon”. Tegemist oli ühe kuulsaima keskaegse poliitilise ja õigusliku reformikavaga, mille sissejuhatuses kurdab autor, et „miski ei ole õiges korras.” Vt **Hattenhauer** 2007, lk 355, 359.

³² *Ibid.*

³³ **Dantine** 1983, lk 6.

³⁴ **Hattenhauer** 2007, lk 360; **Moeller** 1988, S. 17.

³⁵ **Dantine** 1983, lk 6.

arendamiseks. Äärmisel juhul ja teatud tingimustel võib endale lubada vaid passiivset allumatust. Õigustatud väljaastumine riigi vastu (nt konfessionaalse kaitseliiduna³⁶) olevat mõeldav üksnes (luterliku) kiriku ülima ohustatuse korral³⁷. See aga ei ole vastuhakk ülemale, vaid „karuhundile”, kes on saatanlikult anastanud tema õigused. Igasugune koguduseliikmete individuaalne vägivaldne protest on lubamatu ja omaabiõigus rikuks kogu maailmakorda³⁸.

2. Keskaegset õhtumaist kristlust pikki sajandeid iseloomustanud „*risti ja mõõga*” *segunemine*, mis tipnes paavstluse universaal-vaimulike taotluste ja ilmalike poliitiliste huvide segunemisega, tekitas ägedat kriitikat. Iseäranis arvustati paavstlikku võimupoliitikat ja selle vahetut seotust erinevate sõdadega. Toonastest kriitikuteist võib esile tõsta nt gibelliine³⁹, kelle toetajate hulka kuulus ka Padua Marsilius⁴⁰, antiklerikaalset riigiteooriat sisaldava teose *Defensor pacis* autor. Marsiliuse arvates oli rahu – riikide korrprintsiiip ja inimliku õnne põhieeldus – sattunud tõsisesse ohtu. Selleks, et olukorra põhjusteni jõuda ja rahu kindlustamise põhimõtteid sõnastada, töötas

³⁶ Nt 1530. aasta lõpus algasid läbiraakimised protestantlike valitsejate ja linnade vahel, et moodustada poliitilise ühtsuse tagamiseks ja keisri vastu sõjalise kaitse korraldamiseks Schmalkaldeni Liit. Luther asus seda liitu toetama alles pärast pikka kõhklemist ja juristide selgitusi, et territoriaalsetel isandatel on teatud tingimustel õigus keisrile vastu hakata. Vt **Wallmann, Johannes**. 2000. Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation. 5. Aufl., Tübingen: Mohr Siebeck, S. 72–73. [Edaspidi **Wallmann 2000**]

³⁷ Vt **Lohse, Bernhard**. 1983. Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und Werk. 2. Aufl., München: Verlag C. H. Beck, S. 71–72 [Edaspidi **Lohse 1983**]

³⁸ Vt **WA** 19, 641j; vt ka **Hattenhauer** 2007, lk 379.

³⁹ 13.–14. sajandi Itaalia poliitiliste rühmituste hulka kuulusid vaenutsevad *gvelfid ehk paavsti toetajad* ja *gibelliinid* ehk Saksa-Rooma keisri pooldajaid. Gibelliinid olid reeglina aadlikest maaomanikud, kelle asualadele kujutasid paavstiriigi laienemispüüdlused tõelist ohtu.

⁴⁰ Paduas umbes aastal 1275/80 sündinud Marsilius oli lühiajaliselt (1312.–1313. aasta vahetusel) Pariisi ülikooli rektor ning toetas alates 1314. aastast gibelliine. 1324. aastal üllitas Marsilius oma peateose *Defensor pacis* (Rahu kaitsja), mis pälvis paavstivõimu kuritarvituste kritiseerimisega kiriklike autoriteetide pahameele. Julgeolekukaalutlustel põgenes Marsilius Saksamaale Baieri Ludwigi õukonda. 1327. aastal kuulutati viis lauset *Defensor pacis*’est ketserlikeks, nende hulgas ka põhimõte, et keisril peab olema õigus paavsti ametisse nimetada, tagandada ning ka karistada. Pärast keisri Itaalia-poliitika kokkuvarisemist töötas Marsilius arstina Münchenis ning suri 1343. aastal. Tema laitsistlik riigi- ja ühiskonnaõpetus (rahval kui seaduseandjal (*legislator humanus*) ja rahva volitatud ilmalikul valitsejal on keskne koht) annab põhjuse teda moodsa demokraatia isaks pidada. Marsiliuse *Defensor pacis* oli omas ajas liiga radikaalne, et sellel oleks saanud olla laialt ulatuslikumat mõju. Vt **Jedin, Hubert**. 1985. Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. III/2: Die mittelalterliche Kirche. Freiburg im Breisgau: Herder, S. 444–445 [Edaspidi **Jedin 1985**]; vrd ka **Lecler, Joseph**. 1965. Geschichte der Religionsfreiheit im Zeitalter der Reformation. Bd. 1. Stuttgart: Schwalbenverlag, S. 161–164. [Edaspidi **Lecler 1965**]

Marsilius välja oma õpetuse riigist ja ühiskonnast. Põhiliseks probleemiks oli Marsiliuse arvates paavsti võimutäiuse taotlus kiriku, vürstide ja riikide üle. Marsiliuse idee sekulariseeritud ilmalikust valitsusest toetus rahva suveräänsusele (rahvas kui seaduseandja) ja oli põhimõttelises vastuolus papalismiga. Riiklik võim on sõltumatu kiriklikust võimust. Igasuguse ilmaliku valitsuse või valitseja on troonile delegeerinud rahvas. Valitsuse ülesandeks on kaitsta ja kindlustada rahu, mis muudab võimalikuks kodanike hea elu. Kui rahvas tahab, et kuningas tagasi astuks, peab nii sündima. Sellisele alusele rajatud riigivõimu vaidlustamine kaotas õiguspõhisuse, ning paavsti (ja kiriku üldisemalt) kui võimaliku rivaali haldusala piirati üksnes vaimulike kohustustega. Marsilius allutas ka kiriku valitsemise rahva suveräänsuse ideele. Oma ametivõimu ja ka õiguse seadusi teha ning karistada saab kleerus usklikelt inimlikelt seaduseandjalt, st ilmikute käest. Kirik on vägivallatusel ja vabatahtlikkusel põhinev organisatsioon, mille rahvas on ellu kutsunud oma usuliste vajaduste rahuldamiseks. Kiriku kõrgeim autoriteet, mis erinevalt paavstist on ainsana eksimatu, peab olema üleüldine kirikukogu, millest ka ilmikud osa võtta võivad. Kirikukogu kokkukutsumine on ilmaliku valitseja kui „kõrgeima inimliku seadusandja” võimuses.⁴¹

Luther nõustub keskaja lõpul levinud kriitikaga paavstliku võimupoliitika ja selle kuritarvituste kohta ja täpsustab selle kolme aspekti⁴².

a) *Luther ei pooldanud riiklikku võitlust ketseritega*. Valeõpetuse vastu tuleb võidelda vaimulike relvadega, mitte mõõgaga. Oma kuulsas kirjas „Saksa rahva kristlikule aadlile” (1520) ütles Luther: „Ketseritega tuleb võidelda kirjatööde abil, nagu kirikuisad seda tegid. Kui kogu tarkus seisneks ketserite põletamises, siis oleksid timukad kõige õpetatavad doktorid maailmas; siis ei tohiks ka meie enam õppida, vaid see, kes teisest jõuga jagu saab, tohiks ta ka ära põletada.”⁴³ Luther eemaldus keskaegsest ketsereid süüdi mõistva seaduse põhimõttest, nagu oleks hereesia ehk eksiõpetus hingede mõrvamine. Ta leidis, et ekslikult uskujad ja „usumäratsejad” tegutsevad oma südametunnistuse järgi ja seepärast peaks neist jagu saama mitte vägivallaga, vaid pühakirjaga. Kirjas „Ilmalikust valitsusest”⁴⁴ manitseb Luther: „Ketserlust ei saa kunagi vägivallaga ohjeldada. Siin tuleb teisiti toimida, sest niisugust võitlust ei peeta mõõgaga. Siin on võitlejaks Jumala sõna, ja kui see hakkama ei saa, siis ei saa hakkama ka ilmalik võim, kuigi ta kogu maailma

⁴¹ Vt **Jedin** 1985, S. 445–448; **Lecler** 1965, S. 161–164.

⁴² Vt **Dantine** 1983, S. 6.

⁴³ **Luther** 2012, lk 155. (Vt originaalteksti: „An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung” (1520), **WA** 6, 404–469.)

⁴⁴ **Luther** 2012, lk 417–418. (Vt originaalteksti: „Von weltlicher Obrigkeit, wie weit man ihr Gehorsam schuldig sei” (1523), **WA** 11, 245–281.)

verega täidaks. Ketserlus on vaimne asi, seda pole võimalik ühegi rauaga tükkideks raiuda, ühegi tulega ära põletada, ühegi veega uputada. Selle vastu saab üksnes Jumala Sõna... Vägivallaga sa seda ei kaota, vaid kasvatad.”

Südametunnistuse ja -usu seesmine vabadus, Jumala Sõna iseloom, vaimuliku ja ilmaliku valdkonna lahutamine tähendasid Lutherile kiriklike inkvisitsiooniprotsesside ja ketserlike õpetuste riikliku tagakiusamise lõppu. Siiski oli Luther veel kaugel ususalливuse poliitilis-õiguslikust mõistmisest. See väljendus näiteks tema nõudmises, et poliitiline võim peaks täie karmusega välja astuma reformatsiooni radikaalset suunda esindavate usugruppide, nt ristijateliikumise vastu. Luther lähtus siin empiiriliselt põhjendatud murest, et riigikorraldus kannatab ja laguneb usuõpetuse ja jumalateenistuse vastuolude tõttu. Ketserlusest tõusnud *poliitiline* oht oli see, mis Lutheri arvates nõudis ülikonna karmikäelist sekkumist, ja seda mitte evangeeliumi pärast, mis ei vaja inimlikku kaitset, vaid hoopis riigis valitseva korra pärast. Kuna teatud hereetikud levitasid „mässulisi” vürstide vastaseid õpetusi, võis neid kohelda vastuhakkajatena ja surmaga karistada. Hukkamõistuks piisas ka sellest, kui keegi halvustas „avalikku jutlustamisametit” ja levitas oma vaateid rahva seas ilma selleks kutset või korraldust omamata („nurgatagused jutlustajad”). See kujutas endast vastuhakku kiriklikule korrale ja nõudis tähelepanu nagu muud rahutusedki. Ristijateliikumise esindajate hulgas oli tõepoolest neid, kes eitasid ülikondlikke ameteid, vandeandmist, sõjateenistust, aga ka korrastatud jutlustamisametit, mis Lutheri meelest toetas sisemise rahu saavutamist. Niisugused vaated ähvardasid poliitilist korda ja teotasid Jumalat ning vajasid ülikonnale antud mõõgameelevallaga nuhtlemist.⁴⁵

b) *Luther vastandas end ülestõusnud talupoegadele*, sest need olid püüdnud oma tegevusi põhjendada evangeeliumiga (nimetades endid „kristlikeks ühendusteks”) ja Lutheri sütitatud reformatoorse vabaduse impulssidega, mida nad meelevaldselt tõlgendasid. Hirm lihtrahva (*der gemeine Mann*) rahutuste ees kummitas Saksamaa poliitikat juba 1520. aastate alguses (reformatsiooni hoogustumise aastatel). Luther manitses oma kirjutistes ja jutlustes kristlasi hoiduma „ülestõusust ja mässust”, seda iseäranis sellepärast, et eri paigus algasid spontaansed kirikute ja kloostrite rüüstamised. Reformatoorsetel jutlustajatel oli oma osa rahva pahameele äratamises. See viha pöördus klerikaalse parasiitluse ja vaimuliku võimu kuritarvitamise

⁴⁵ Vt **Saumets, Andres**. 2011. Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und Nonkonformisten in der Frühen Neuzeit. – Extremism Within and Around Us. Cultural, Peace and Conflict Studies Series, Vol. II (= ENDC Proceedings, Vol. 14). Tartu: Tartu University Press, S. 139–140, 147–149.

vastu. 1520. aastate esimesel poolel ujutas Saksamaa üle enneolematu lendlehtede laine, mis tõi rahva sekka kapitaalseid muutusi nõudvad ideed. Neis olid omavahel saatuslikult segunenud vaimulikud ja ilmalikud aspektid. Ühiskonnas oli alanud ulatuslik sotsiaalpoliitiline käärimisprotsess, mis sisendas erinevatele ühiskonnakihtidele, et suurte muutuste aeg on küps. Saksamaa talupoegade kauaaajaliseks tavaks oli olnud luua erinevaid ühendusi ilmalike ja vaimulike valitsejate vastu. Sellised ühendused kasvasid talupoegade seisuslikku eneseteadvust ja tõukasid aeg-ajalt takka kohalike ülestõusude puhkemist. Kuid alles siis, kui talupoegade taotlusi hakati siduma reformatoorse mõttevara edasi kandumisega üle Saksamaa – neid vaateid toetas raamatute ja lendlehtede levimisega loodud rahvuslik üldsus ning Lutheri esiletõusust julgust saanud rahvuslik eneseteadvus –, näisid olevat täidetud eeltingimused selliste rahutuste muutumiseks laiemaks talurahvasõjaks. Suur talurahvasõda Saksamaal (1524–1526) oli ühe seisuse võitlus oma õiguste eest.⁴⁶

Edela-Saksamaalt alguse saanud talurahvaliikumine levis kiiresti ka mujale. Esialgu näis olevat võimalik saavutada rahumeelne kokkulepe. 1525. aasta märtsis koostatud kogumik „Švaabi talupoegade kaksteist artiklit“ esindas kristlikku ühendusse koondunud ülemšvaabi talupoegade nõudmisi. See oli üsna mõõdukas programm, milles nõuti pastorite vaba valimist, talupoegade koormiste vähendamist ja pärisorjuse kaotamist⁴⁷. Ülikkonda ja neile kuuletumist neis artiklites ei puudutatud⁴⁸. Luther võttis artiklite suhtes seisukoha 1525. aasta aprillis spontaanse kirjutisega „Manitsus rahule“⁴⁹. Tekstist ilmneb Lutheri selge soov aidata pingelist olukorda lahendada. Ta näeb võimalust talupoegi õpetada ja neile reformatoorseid põhitõdesid selgitada: „Mulle meeldis seejuures kõige rohkem, et nad kaheteistkümnendas artiklis lubavad, et nad on hea meelega valmis õpetussõnu kuulama, kui seda peaks vaja olema, ja ka kuulda võtma, kui neid selgete, ilmsete ja ümberlukkamatute Pühakirja ütluste abil jagatakse. See on igati õige ja sobiv, et südame-tunnistust saab õpetada või eksiteelt tagasi tuua ainuüksi Pühakirjaga.“⁵⁰

⁴⁶ Vt **Wallmann** 2000, S. 55–57; vt ka **Mühlen, Karl-Heinz zur**. 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, S. 115–117. [Edaspidi **Mühlen** 1999]

⁴⁷ Vt artiklite lühikokkuvõtet: **Mühlen** 1999, S. 117–119.

⁴⁸ **Wallmann** 2000, S. 57.

⁴⁹ **Luther** 2012, lk 528–558 (eestikeelses tõlkes „Vastus Švaabimaa talupoegade kaheteistkümnemale artiklile“). (Vt originaalteksti: „Ermahnung zum Frieden auf die Zwölf Artikel der Bauernschaft“, **WA** 18, 291–334.)

⁵⁰ **Luther** 2012, lk 528.

Samas on talupoegade tõstatatud õiguslike küsimustega tegelemine siiski ilmaliku ülikonna, mitte Kristuse vaimuliku valitsuse asi.

Berhard Lohse toob esile, et „kuidas ka ei hinnataks Lutheri hoiakut talupoegade nõudmiste ja nende ülestõusu suhtes, tema enese huvi koondus põhiliselt sellele, et vältida kahe valdkonna segunemist. Sellist ohtu näeb Luther esmajoonel talupoegade poolel.⁵¹” Luther koputab oma kirjutises konflikti mõlema poole südametunnistusele. Talupoegade nõudmiste toetuseks ütleb Luther vürstidele, et „[nende] seas mõned on nii kohased ja õiged, et võtavad teilt Jumala ja maailma ees hea nime ja teevad tõeks psalmi, [kus on öeldud], et vürstide peale valatakse põlgust.⁵²” Artiklites on küll palju oma kasu ja need pole just kõige targemini koostatud, aga vürstidel tuleb neid siiski kuulata ja kannatada⁵³. Vürstid ja isandad on oma rõhumispoliitikaga ise ülestõusus süüdi: „Kuna teie oletegi Jumala viha põhjuseks, siis see teid kahtlemata ka tabab, kui te ennast just lähemal ajal ei paranda.⁵⁴” Luther kutsub valitsejaid üles mõistvale suhtumisele ja põhjendatud kaebuste korral ka järeleandmisele. Talupoegadele aga heidab ta ette, et nad kasutavad oma tegemistes Jumala nime, „tituleerides ennast kristlikuks hulgakaks või liiduks, ja annate teada, et tahate Jumala õiguse kohaselt elada. /.../ Aga mis te arvate, mida Kristus selle kohta ütleb, et te kasutate tema nime ja tituleerite ennast kristlikuks liiduks, kui te ometi sellest nii kaugel olete, nii koletult Tema õiguse vastu eksite ja niiviisi elate, et pole väärt isegi paganateks või türklasteks kutsutud saada, vaid millekski palju hullemaks – kuna te mässate ja tõrgute Jumala õiguse ja loomuõiguse vastu, mida enamasti isegi paganate seas järgitakse.”⁵⁵ Luther taunib ka seda, et talupojad võtavad ise endile õiguse ja tahavad olla neid puudutavates küsimustes ise kohtunikud: „Kas te ei oska mõelda ja ette kujutada, armsad sõbrad, et kui teie ettevõtmine peaks olema õige, siis saab igapäheste teise kohtunik, ja maailma ei jää enam mingit võimu ega valitsust, korda ega õigust, vaid ainult mõrv ja verevalamine. Sest niipea, kui inimene näeks, et keegi teeb talle liiga, võtaks ta kätte ja mõistaks ise tema üle kohut ja karistaks teda. Kui see on juba ühe isiku puhul halb ja ebaõiglane, siis ei saa see olla hoopiski õige mingi jõugu või suurema rahvahulga puhul. Kui aga jõuk või rahvahulk seda õigustatuks peab, siis pole

⁵¹ Lohse 1996, lk 40.

⁵² Luther 2012, lk 533.

⁵³ Luther ütleb ka irooniliselt, et ta ise võiks ju vürstidele teistsuguseid ja sisukamaid artikleid talupoegade asjus kirjutada, aga kuna vürstid ei ole piisavalt tõsiselt võtnud Lutheri kirja kristlikule aadlile, on talupoegade nõudmiste kuulamine nüüd „igati õiglane, kuna te ei lase ju endale midagi öelda”. *Ibid.*

⁵⁴ Luther 2012, lk 530.

⁵⁵ *Ibid.*, lk 535, 539.

võimalik üksikut isikut seadusega kaitsta.”⁵⁶ Sellele järgneb pikk näidetega varustatud selgitus, mida ikkagi tähendab kristlik õigus, millega talupojad „praalivad”, ja kuidas mõista kristlase vaimulikku vabadust. Luther toonitab, et Kristuse pakutud lunastus ei sõltu sugugi inimeste ilmalikust olukorrast ja sotsiaalpoliitilisest vabadusest. Talupoegade pretensioonide segunemine Jumala sõnaga oli see, mis Lutherit kõige enam ärritas. Sellest, et kristlasel on vaimulik vabadus, ei saa tuletada ultimaatumit sotsiaalpoliitilise vabaduse kätte võitmiseks: „See tähendab, et kristlikku vabadust mõistetakse millegi täiesti lihalikuna.”⁵⁷ Viimse hetkeni püüab Luther ära hoida reformatoorse kuulutuse ja poliitika segunemist – hoidkem meeles, et talupojad võtsid just tema reformatoorsed mõtteavaldused oma taotluste aluseks ja õigustuseks. Lutheri hinnang on ühtemoodi armutu nii valitsejatele kui ka talupoegadele: „Kuna nüüd kummalgi poolel pole midagi kristlikku ja seda pole ka teie vahel, vaid mõlemal juhul on tegemist paganliku või ilmaliku õiguse ja ülekohtu ning ajaliku varaga; kuna peale selle käitub kumbki pool Jumala vastaselt ja seisab tema viha all, siis laske endale Jumala pärast nõu anda, et lahendaksite neid asju, nagu lahendama peab: see tähendab õiglaselt, mitte vägivaldiga ega sõjaga, et te Saksamaal lõputut verevalamist ei korraldaks. Sest kuna teil kummalgi pole õigust, kumbki tahab ise enda eest kätte maksta ja ennast kaitsta, siis lähete mõlemad hukka ja Jumal rooskab üht kelmi teisega. /.../ Mina aga palun samal ajal oma Jumalat, et ta teid kummalgi poolel lepitaks ja ühendaks või siis takistaks, nii et asjad ei areneks teie kavatsust mööda...”⁵⁸

Kahjuks jäi Lutheri manitsus hiljaks. 1525. aasta kevadel jõudis kätte talurahvasõja verine faas. Viletsalt relvastatud ja juhitud talupoegade jõugud jäid kõikjal alla Fuggerite finantseeritud ja Georg III von Waldburg-Zeili⁵⁹ ning teiste väejuhtide ohjatud *landsknecht*’ide distsipliinile ja relvajõule. Vanema saksa ajaloo suurim rahvaülestõus suruti nii katoliiklike kui protestantlike valitsejate ühisel jõul veriselt maha juba 1525. aasta suve hakuks.⁶⁰ Lahingutes, relvastatud kokkupõrgetes ja karistusaktsioonides hukkunute

⁵⁶ Luther 2012, lk 538–539.

⁵⁷ *Ibid.*, lk 552.

⁵⁸ *Ibid.*, lk 554.

⁵⁹ Georg III von Waldburg-Zeil (hüüdnimeks „Bauernjörg”) oli talurahvasõja tuntuim Saksa väejuht, kes juhtis karmikäeliselt lahingutegevust ja karistusoperatsioone mässuliste vastu. 1525. aastast kandis ta riigile osutatud teenete eest lauauülemale (*Truchsess*) tiitlit.

⁶⁰ Vt Mühlen 1999, S. 119–120.

üldarv küündis uuemate uuringute kohaselt 70 kuni 75 000 inimeseni⁶¹. Kuigi mõningates Lõuna-Saksamaa piirkondades rakendati kaheteistkümne artikli vaimus teatud reforme, kahandas sõda siiski talupoegade arvestamist poliitilise jõuna mitmeks järgnevaks sajandiks⁶². Talurahvasõda tõi kaasa ka olulise muutuse reformatsioonis: algas riigi toetatud kiriku institutsionaliseerumine, lõpule jõudis *reformatoorse liikumise* periood ja algas *protestantismi ajastu*⁶³.

Luther võttis talurahvasõja kõrghetkel veel kahel korral kirjalikult sõna⁶⁴, ilma et see oleks sündmuste kiiret ja verist kulmineerumist enam kuidagi mõjutada suutnud. Kogedes rahutustega kaasnenud koledusi vahe-tult ja tõlgendades mässu evangeeliumi kuritarvitamisena (ja lausa jumalateotamisena), õhutas ta kirjutises „Mõrtsukalike talupojajõukude vastu” Saksi ülikkonda kõvakäelisemale tegutsemisele: „Pole olemas midagi mürgisemat, kahjulikumat ja kuratlikumat kui mässuline inimene. See on sama hea nagu marutõbise koera mahalöömine: kui sa teda ei surma, surmab ta sinu ja kukutab koos sinuga kogu maa.”⁶⁵ Viimast korda pöördus ta valitsejate poole – „kui aga valitseja on kristlik ja hoolib evangeeliumist” –, et nad usaldaksid „kogu selle asja Jumala hooleks ja tunnistaksid, et me oleme selle ära teeninud. /.../ Pärast seda kui süda selliselt Jumala poole on pööratud /.../ tuleb teha enamat kui on meie kohus, ja sõgedatele talupoegadele kokkuleppele jõudmise võimalust pakkuda (kuigi nad seda väärt ei ole). Kus sellest abi pole, seal lastagu käiku mõõk.”⁶⁶ See, mida Luther läbi-rääkimiste ebaõnnestumise järel soovitas, on oma karmi otsekohesusega ajalukku läinud: „Pussitagu, löögu ja tapku [mässajaid], kes suudab! Kui sa seeläbi surma peaksid saama, siis ongi hästi, sest õndsamat surma on raske leida: sa sured kuulekana Jumala sõnale ja käsule Rm 13 ning armastuse teenistuses, et päästa oma ligimest põrgust ja kuradi köidikuist.”⁶⁷ Neid rangeid sõnu tuleb mõista Lutheri vaadete valguses – tema mõtted ülikkonna

⁶¹ Vt **Gabel, Helmut; Schulze, Winfried**. 1984. Folgen und Wirkungen. – **Buszello, Horst et al.** (Hrsg.). Der deutsche Bauernkrieg. Paderborn et al.: Ferdinand Schöningh, S. 328–329; vrd ka **Mühlen** 1999, S. 120.

⁶² Vt **Mühlen** 1999, S. 120; **Moeller** 1988, S. 100–101.

⁶³ **Moeller** 1988, S. 101.

⁶⁴ **Luther** 2012, lk 559–566. (Vt originaalteksti: „Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern” (1525), **WA** 18, S. 357–361); vt veel „Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern” (1525), **WA** 18, 384–401.

⁶⁵ **Luther** 2012, lk 560–561.

⁶⁶ **Luther** 2012, lk 562–563.

⁶⁷ *Ibid.*, lk 565.

legitiimsest võimust ja ülesannetest sisaldusid juba 1523. aastal avaldatud tekstis „Ilmalikust valitsusest“⁶⁸.

Veidi aega pärast oma kirjutise avaldamist avaneb Lutherile veel viimane rahulootus. 17. aprillil 1525 sõlmiti mässuliste talupoegade ja Švaabi Liidu vahel Weingarteni kokkulepe, mille järgi pidi ülestõusnute vägi laiali minema, talupojad jätkama koormiste maksmist ja sõltumatud kohtunikud edaspidi tüliküsimusi lahendama. Luther laseb lepingu ära trükkida ja lisab sellele omapoolse manitsuse Tüüringi talupoegadele: „Alanduge rahu ja kokkulepeni!“ Lutheri üleskutse rahule ja tasakaalukusele, tema viimane sõna talurahvasõja *käigus*, jääb paraku tähelepanuta.⁶⁹ „Mõrtsukalike talupojajõukude“ vastu kirjutatud kirja halastamatu keel oli tekitanud Lutheri paljude ajastukaaslaste, isegi sõprade seas mittemõistmist. Et see ei sündinud mingis hetkelises afektiseisundis, seda selgitab Luther ise oma motiive avades „Läkituses valjust raamatukesest talupoegade vastu“⁷⁰. Kirjutama oli teda ajendanud õpetus kahest valitsusest, mure evangeeliumi ja ka ülikonna ohtu sattunud ilmaliku ameti pärast. H. Hattenhauer on tabavalt öelnud: „Ülemate teemast sai Lutherile kogu eluks raske ike eelkõige seepärast, et tema reformatsioonisõnumi esmase tagajärjena puhkesid julmad talurahvasõjad. Igatahes ei kavandanud ta oma õpetust teadlase rahulikus kambrikeses suletud süsteemina, vaid kirjutas pidevalt muutuvras poliitilises olukorras. Nii kukkus mõndagi tema maailma, riigi ja õiguse käsitlustest välja ähmase ja isegi vastuolulisena. Ühes asjas jäi ta aga truuks oma algusaastate põhimõtetele, millel seisis tema elutöö: nn kahe riigi [valitsuse] õpetusele.“⁷¹ Luther võtab selle oma kirjutises kokku järgmiste sõnadega: „Kui keegi tahaks neid kahte riiki nüüd segi ajada /.../, siis paneks ta viha taevariiki ja halastuse maisesse riiki; see oleks aga sama, mis panna kurat taevasse ja Jumal põrgusse.“⁷² Oma elupäevade lõpuni peab Luther üha uuesti selgitama, millises vahekorras on need kaks riiki teineteisega ja kuidas peavad kristlased iga päev toime tulema oma topeltkodakondsusega ja -kohustustega.

Tõepoolest võib märkida, et Luther polnud kunagi varem teravamalt reageerinud kui nüüd, kus ta nägi, kuidas evangeeliumit kuritarvitati ilmaliku riigi poliitiliste nõudmiste põhjendamiseks. Ta väljendab ausameelselt oma seisukohti, et hoiatada ohtlike arengute eest, püüdes ühtlasi ennetada võimalikke hilisemaid süüdistusi arglikus vaikimises. Võib nõustuda J. Wallmanni

⁶⁸ Mühlen 1999, S. 122–123.

⁶⁹ Vt Wallmann 2000, S. 59.

⁷⁰ „Ein Sendbrief von dem harten Büchlein wider die Bauern“ (1525), WA 18, 384–401.

⁷¹ Hattenhauer 2007, lk 378.

⁷² WA 18, 389jj. Tsiteeritud Hattenhaueri 2007, lk 378 järgi.

tõdemusega, et Lutheri käitumine talurahvasõjas muutis kahe valitsuse õpetuse piirjooned äärmiselt selgeks, ning kuigi tal puudus selgelt poliitiline ambitsioonikus, osutus tema tegevus sügavamas mõttes ikkagi poliitiliseks ja mõõtuandvaks. Poliitilised jõud oleksid reformatsiooni minema pühkinud, kui Luther ei oleks seda eraldusjoont nii silmanähtavalt eredalt tõmmanud.⁷³ Selle hinnaks oli paraku reformatsiooniliikumise möödapääsmatu liit jõududega, kes talurahvasõjast võitjatena ja tugevamatena välja tulid. Veel enne talurahvarahutuste algust kirjutab Luther traktaadis „Ustav manitsus kõikidele kristlastele hoidumaks rahutustest ja mässust” (1522): „Sest mässul pole mõistust... Sellepärast pole ükski mäss õiglane, kui õigete asjade pärast see ka ei käiks, ja sellest tuleneb alati rohkem kahju kui paranemist... Ma hoian ja tahan alati hoida sellele poolele, mis mässu all kannatab, kui ebaõiglane asi ka poleks, ja olen selle poole vastu, kes mässu teeb, kui õiglane asi ka poleks: sellepärast, et mäss ei saa toimuda ilma süütu vere valamiseta või kahjudeta.”⁷⁴ Talurahvasõjast kirjutatud tekste võib hinnata väga erinevatest vaatenurkadest, kuid igal juhul tuleb hoiduda ennatlikest hukkamõistvatest järeldustest ja nende tekstide mõistmisega erapooletult vaeva näha.

c) Vaatamata hiliskeskajal ja varauusajal pidevalt Euroopat ähvardanud türklaste ohule⁷⁵ on Luther väga selgelt vastu igasuguste ristsõjajadele. Ta näeb türklaste toel tegutemas antikristust ja mõistab mittekristlaste invasiooni õhtumaadele üksnes *apokaliptilises* valguses. Paavst ja türklased peavad ühel ajal kahel rindel sõda kristluse vastu: “Paavst on antikristuse vaim ja türklane on antikristuse ihu. Nad aitavad mõlemad üksteist tapmisel, üks ihulikult ja mõõgaga, teine õpetuse läbi ja vaimulikult.”⁷⁶ Traktaadis „Sõjast türklaste vastu”⁷⁷ seab Luther türklaste invasiooni lõpuaegade

⁷³ Vt Wallmann 2000, S. 59.

⁷⁴ „Eine treue Ermahnung an alle Christen, sich zu hüten vor Aufruhr und Empörung”, WA 8, 676–687, siin vt 680.

⁷⁵ Türklased olid 1354. aastast õhtumail kanda kinnitanud ja 1389. a. Kosovo väljal toimunud lahingus Balkani kristlike rahvaste vastupanu murdnud. Ristsõdijad püüdsid takistada osmanite riigi laienemist Vahemere-äärsetele kristlikele aladele. 10. novembril 1444 a. löid türklased Varna lähisel sultan Murat II juhtimisel hävitavalt Bulgaariat vabastama tulnud Ungari-Poola ristsõdijate väge, mida juhtis ungari väepealik János Hunyadi. Lahingus langes Poola kuningas Wladyslaw III. 1453. a. langes Mehmet II juhitud türklaste kätte Konstantinoopol, mis tähendas nii Bütsantsi riigi kui ka sümboolselt keskaja lõppu. Vt Diwald, Hellmut. 1998. Anspruch auf Mündigkeit. Um 1400–1555. [Weltbild Geschichte Europas], Augsburg: Weltbild, S. 173–175. [Edaspidi Diwald 1998]

⁷⁶ WAT (= Tischreden) 1, Nr. 330, Tsiteeritud Lohse 1995, S. 355 järgi (Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und in ihrem systematischen Zusammenhang. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen).

⁷⁷ „Vom Kriege wider die Türken” (1529), WA 30, 2, 107–148.

konteksti: „Niisiis peab kurat, sest maailma lõpp on lähedal, ründama enne seda kristlust mõlema oma võimuga kõige hirmsamal moel ja meile tõelise lõpu valmistama, enne kui me taevasse läheme.⁷⁸” 1521. aastal Lutheri vastu esitatud vandebullas oli muuseas teesina tabavalt formuleeritud (ja vähemalt paavsti arvates rängalt süüdistav) Lutheri arvamus, et türklaste vastu sõdimine ei tähenda muud kui mässamist Jumala vastu, kes türklastega meid nuhtleb. Igatahes oli see paslik põhjus kuulutada Wittenbergi munk ketseriks ja mässajaks. Luther oli tõepoolest juba 1518. aastal ühes indulgentse puudutavas kirjutises väitnud: „Enamik ja kõige suuremad kirikus ei mõtle muule, kui et nad tahavad türklaste vastu sõda pidada, ja nimelt mitte omaenese patu- suse vastu, vaid oma patu- suse nuhtlemise vastu. Sellega tõusevad nad aga Jumala vastu, kes selle nuhtluse kaudu meie patte tahab karistada.⁷⁹” Ning neli aastat hiljem avaldab Luther ühes kirjas Wormsi edikti vastu niisugust arvamust: „Lõpuks palun ma kõiki armsaid kristlasi aidata Jumalat paluda nende armetute pimestatud vürstide pärast, kellega Jumal on meid kahtlemata vaevanud oma suures vihas, et me eales ei järgiks neid türklaste vastu, isegi kui türklane kümme korda targem ja vagam on kui meie vürstid. Mis peaks türklaste vastu õnnestuma neil narridel, kes Jumalat nii suuresti kiusavad ja teotavad?”⁸⁰

Luther on hiljem innukalt enda eest seisnud ja ümber lükanud eksitava arusaama, nagu oleks ta niisuguste kriitiliste väljendustega vaidlustanud riigi kaitsmise vajadust türklaste kallaletungide eest. Ei, Luther jaatab õhtumaade kaitsmise õigust ja hädavajalikkust ilma igasuguste piiranguteta, kuid lükkab otsustavalt tagasi tollal laialdaselt levinud mõtted risticõjast. Lutheri arvates pole risticõda kristluse kaitsmine, vaid täiesti ilmalik asi, kuigi selle idee taga seisab paavst, õhtumaise kristluse juht. Luther tõrjub ka keisri sõjalisi plaane, kes kiriku „patroonina” kutsus kristlasi uskmatute türklaste vastu usu- sõda pidama. Lutheri arvates ei tohi keiser enam enda kohta kasutada tiit- leid „kiriku patroon” ja „usu kaitsja”.⁸¹ Türklaste vastu peetava õigus- pärase

⁷⁸ WA 30, 2, 162.

⁷⁹ WA 26, 535.

⁸⁰ WA 15, 227f.

⁸¹ Vt **Brecht, Martin**. 1989. Martin Luther. Bd. 2: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521–1532. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 350ff. [Edaspidi **Brecht 1989**]; vrd ka **Lohse** 1983, S. 71.

kaitsesõja eelduseks on Lutheri arvates mõlema valdkonna või valitsuse (ilmaliku ja vaimuliku) selge eristamine teineteisest⁸².

See erinevus aga ähmastub, kui võitlust türklaste vastu mõistetakse keiserliku religioonisõjana või paavstliku ristsõjana. Luther tahab, et keiser kui kõrgeim ilmalik ülik kaitseks õigust ja korda oma riigis, ning ta nõuab protestantlikelt vürstidelt, et need ei jätaks riigikaitsmise ülesannet hoole- tusse ka katoliikliku ülemvõimu all. „Sest Saksamaa või keisririik on teile Jumalast antud ja kohuseks tehtud, mida te kaitsma, valitsema, nõustama ja aitama peate...⁸³.” Samas on tema suhtumine ristsõja ideesse radikaal- selt eitav. Seda raamivad järgmised mõtted: õiglasest kaitsesõjast võib saada ebaõiglane ristsõda, ja vägede deserteerumine on seepärast õigustatud: „Kui mina oleks sõjamees ja näeksin sõjaväljal mingit pappide- või ristilippu, isegi kui see oleks krutsifiks, siis tahaksin ma sealt minema joosta nagu jahiks mind kurat.⁸⁴” Ja veel: „Kui keiser Karli lipp või mõne vürsti lipp on väljal, seal jooksku igauks värskest ja rõõmsalt selle lipu all, mille all ta vande on andnud... On aga seal piiskopi, kardinali või paavsti lipp, siis jookse sealt ja ütle: ma ei tunne seda.⁸⁵”

Lutheri hinnangul kasvatas paavsti ja keisri mõtlematu poliitika veelgi õhtumaade vallutamise ohtu. 1526. aastal ründas sultan Suleiman II Ungarit. Ungarlaste kuningas Lajos II langes 29. augusti lahingus Mohácsi all, ja keisri noorem vend Ferdinand tõusis veel samal aastal Ungari troonile⁸⁶. Nõnda olid türklased jõudnud juba Saksa riigi piirialadele⁸⁷ ja õhtumaade kaitsmine langes Habsburgide õlule. 1529. aastal rüüstasid türklased taas Ungarit ja piirasid mitu nädalat Viini linna, mis oli keisri venna Ferdinandi valduses⁸⁸. Samal aastal Speyeri teise riigipäeva järel võtsid riigisisesed

⁸² Siinkohal võiks taas kord tsiteerida Lutherit: „Ma pean ikka ja jälle seda kahe riigi erine- vust pähe taguma ja läbi närima, sisse ajama ja kiiludega kinni lööma, kuigi (olen) seda nii tihti kirjutanud ja öelnud, et see juba tüütuks on muutunud. Sest vastik kurat ei jäta samuti järgi ning keedab ja pruulib neid kahte riiki omavahel... Jumal tahab teda takistada, aamen, nagu me seda väärt oleme.” **WA** 51, 239.

⁸³ **WA** 30, 2, 133.

⁸⁴ *Ibid.*, 115.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Vt **Diwald** 1998, S. 370–372; vt ka **Möller** 1988, S. 138–140.

⁸⁷ Ungari kaotas selle lahinguga oma sõltumatuse: suurem osa läks Türgi ülemvõimu alla, Lääne- ja Põhja-Ungaris võttis trooni üle Saksa-Rooma keisri vend Ferdinand. Ida-Ungaris võimule tulnud vastukuningas János Szápolyai sõlmis peagi sultaniga Habsburgide vastase liidu. Liidu türklastega sõlmis ka Habsburgide dünastia vana vastane Läänes, Prantsuse kuningas François I. Lutheri arvates oli selliste liitude loomine igati halvaks panu väärt, vt **WA Br** 5, 62–63.

⁸⁸ Vt **Diwald** 1998, S. 181.

religioossed vastuolud sõjaliste liitude ja vastuliitude vormi. Kuidas pidi sellise üldise kaitsejõu killustumise ja poliitilise halvatus juures olema veel võimalik turvata Saksamaad sõjaliselt ülivõimsate türklaste eest? Seni oli Luther piirdunud palvetamisega, et Jumal niisugused sõjahimulised rahvad „laiali pillutaks”⁸⁹, ja ta oli ka edaspidi arvamusel, et lakkamatu palvetamise ja meelearandusega tuleb kristlastel võitu saada tegelikust vaenlasest, kuradist, kes kasutab türklasi vaid oma tööriistana⁹⁰. Kuid kriisi süvenedes asub Luther ka konkreetselt tegutsema: traktaadis „Sõjast türklaste vastu”⁹¹ kutsub ta nii keisrit kui lõhenenud riigiseisusi lõpetama omavahelist tülitsemist, sest Saksamaa vajab ühist kaitsmist. 1530. aastal ilmunud „Väejutluses türklaste vastu”⁹² soovib Luther aga türklaste edasise pealetungi ärahoidmiseks valla päästa koguni üldrahvaliku *kaitsetsõja*: „Ma tahaksin soovida (kui meile meie patud Jumala ees nii palju mõistust ja julgust jätavad), et kõik sakslased oleksid nii meeletatud, et ükski paik ega küla ei laseks end türklaste poolt riisuda või ära viia, vaid kui asjal nii suur tõsi ja häda taga oleks, et siis igaüks kaitseks, mida ta kaitsta saaks, noor ja vana, mees ja naine, sulane ja tüdruk, kuni nad kõik on tapetud...”⁹³ Kui kristlane sellises võitluses surma saab, sureb ta märtrina õige asja eest. Türklane saab kristlaselt võtta vaid ajaliku elu, sellal kui ta ise igaveseks hukka läheb. Luther kutsub selles kontekstis üles totaalsele kaitsele: kui vaja, siis tuleb kasvõi omaenese maja ja viljapõld põlema pista, et türklastele midagi röövsaagiks ei jääks.⁹⁴ Nii kaugele asi siiski ei läinud. Türklased tõmbusid varsti Viini alt tagasi, ilma et oleksid sõندانud linnale tormi joosta. Kuid oht jäi püsima; rängemad rünnakud toimusid aastail 1532, 1541 ja 1543, vahepeal korraldasid türklased Habsburgide aladele väiksemaid röövretki⁹⁵.

Luther on sel teemal veel kord sõna võtnud kirjutises „Tõsine manitsus türklaste vastu palvetamiseks”⁹⁶ (1541). Ajaliselt kattub kirjutis paavstliku antikristuse vastase väitlusega ja üleskutsega astuda paavsti keiserlike abiliste vastu välja. „Sest me ei tülitse sellepärast, et me tahame maad ja inimesi, vara ja au võita” – niisiis mitte vallutussõda –, „või ebajumalateenistust luua ja levitada” – niisiis mitte ristisõda või ideoloogiline ekspansioon –, „vaid et

⁸⁹ Vt **WA Br**, 4, 195.

⁹⁰ Vrd **Brecht** 1989, S. 351, 353.

⁹¹ Vt **WA** 30, 2, 107jj.

⁹² „Heerpredigt wider die Türken”, **WA** 30, 2, 160–197.

⁹³ **WA** 30, 2, 183.

⁹⁴ *Ibid.*, 184.

⁹⁵ **Möller** 1988, S. 139.

⁹⁶ „Vermahnung zum Gebet wider den Türken” (1541).

säilitada Jumala Sõna ja tema kirikut, eriti meie armsa noorsoo ja järeltulijate pärast” – seega protestantliku maakiriku ja nende territooriumide kaitsmine – „ja hoida mälestust [Kristusest?], et türklane oma kuratlikku saasta ja nurjatut Muhamedi ei asetaks mitte meie armsa Issanda Jeesuse Kristuse asemele... Seepärast me peame Jumalale meelepärast sõda türklaste vastu ja oleme pühad kristlased ja sureme õndsalt.”⁹⁷ Taas kord on oluline märgata nende sõnade usulis-poliitilist konteksti. Võitlus türklaste vastu polnud niisii üksnes sõda oma kodumaa kaitsmiseks, vaid ühtlasi nii oluline sündmus apokalüptilises võitluses antikristusega kui ka kaitsevõitlus paavstliku antikristuse ja tema abivägede vastu. Kuid türklaste „*vale usu*” vastu saab võidelda üksnes *vaimumõõgaga*, nimelt Jumala sõna ja palvega⁹⁸. Luther eitab „türklaste küsimuses” põhimõtteliselt ja resoluutselt mõõga ning risti omavahelist segunemist ristisõjajadeoloogiks.

3. Mõned tähelepanekud ka *Lutheri ajastule iseloomulikust sõjapildist*. Uusaegse Euroopa ajaloo algust on tavaliselt dateeritud Itaalia sõdadega, mis algasid Prantsusmaa sissetungiga 1494. aastal⁹⁹. Üleminek uusaega – 16. sajand, mil Luther elas ja tegutses – oli religioosete muutuste, sotsiaalsete vapustuste ja riiklike võimuvõitluste tõttu eriliselt sõdaderohke periood. Tollal puhkes Saksa keisri Karl V ja Prantsusmaa kuninga François I vahel üks esimesi sekulaarseid hegemoniaalsõdu Euroopas. Oma sisult olid need küll veel „keskaegsed”: neid peeti selleks, et sundida vastast makse tasuma või kaitsta isiklike õigusi maavaldustele ja taltsutada sõnakuulmatuid vasalle. 16. sajandi I poole sõjapidamine ei olnud veel tingitud riikide- ja rahvustevahelistest konfliktidest, vaid pigem isiklikest tülidest valitsejate vahel.¹⁰⁰ Samuti nagu teised Euroopa riigid, oli ka Saksamaa nõrgestatud lõputute tülidega ja sõjaliste konfliktidega, mis olid põhjustatud vürstlike territoriaalvõimude omavahelisest rivaalitsemisest. Nad sõdisid aga ka riigilinnade, rüütelkonna ja talupoegade vastu, kes kõik taotlesid sõltumatut eluõigust ja enesemääramist. Ajastule iseloomulikust feodaalsest kaosest esilekerkiv modernne riik astus esimese sammu, et omada riigina sõjalist jõudu ja õigust seda vajaduse (või soovi) korral ka kasutada. Eespool oli juttu sellest, kuidas talupojad nõutasid oma seisusele suuremat enesemääramisõigust revolutsioonilaadsete ülestõusudega, milles segunesid sotsiaalsed ja religioossed ajendid. Reformatsioon tõi kaasa õhtumaise kristluse lõhe-

⁹⁷ WA 51, 619jj.

⁹⁸ Lohse 1983, S. 71.

⁹⁹ Howard, Michael. 1999. Sõda Euroopa ajaloos. Tallinn: Olion, lk 31. [Edaspidi *Howard 1999*]

¹⁰⁰ *Ibid.*, lk 31–32.

nemise, mis viis erinevate konfessioonikirikute, konfessionaalsete liitude ja vastuliitude moodustamiseni. Varsti pärast Lutheri surma vallandus esmalt Saksamaal, seejärel aga ka Prantsusmaal (ning hiljem taas Saksamaal) verine ja pikk ususõdade periood. Kõige selle üle troonis aga ohtlikem kõigist ajastu probleemidest – islamiusuliste sõjaline väljakutse kristlikele õhtumaadele. Võib öelda, et Lutheri jaoks oli sõda ja sõdimine paraku igapäevase elu lahutamatu osa.

16. sajandi algus jääb nn *palgasõdurite sõdade* ajajärku. Sõjapidamine oli seotud suurte kuludega, mida valitsejad pidid kandma – ja kui raha otsa lõppes, katkes ka sõjategevus (sageli just palgasõdurite laialijooksmise tõttu). M. Howardi järgi ei saavutanud Euroopa valitsejad kuni 17. sajandi teise pooleni piisavat kontrolli oma territooriumide üle ega hoidnud alal regulaar-armeesid kauakestvate sõdade pidamiseks. 16. sajandi lõpuks oli selgunud, millised valitsejad olid suutelised sõdu pidama omal kulul ja millised mitte. Juristid hakkasid vahet tegema sõdadel, mida pidasid „täiuslikud riigid” eesotsas suveräänsete valitsejatega¹⁰¹ ja eraettevõtjad, kelle juhitud sõjad kaotasid oma viimased feodaalsed tunnused ja muutusid pigem relvastatud röövideks.¹⁰²

Lutheri-aegseid sõdasid iseloomustasid üha suurenevad palgasõdurite väed. Nende peamine (ja sageli ainus) side oma tööandjaga oli raha, ja nende lojaalsuse mõjutaja selle maksmise kindlus ja regulaarsus. Sõjapidamisse ja relvajõududesse investeerijad omakorda tahtsid tasuks vastu saada jõukust, poliitilist mõju või maavaldusi. Selle perioodi ladinakeelne lemmikväljend oli *pecunia nervus belli* („sõja tõukejõud on raha”)¹⁰³. Palgasõdurid teenisid iga maksejõulist ülemust ja nii võis näiteks protestantlikke sakslasi kohata ka Euroopa katoliiklike valitsejate teenistuses. Elukutselistelt palgasõduritelt nõuti julgust, vastupidavust ja eneseohverdust, kuid samas ei saanud nad kergekäeliselt surma iseennast ega neid, keda nad juhtisid, kui leidis muu

---

¹⁰¹ Sõjapidamise kristlik-teoloogiline õigustamine (õiglase sõja ehk *bellum-iustum*i teooria) saavutas oma klassikalise haripunkti Aquino Thomase mõtetes. Ta kuulus 13. sajandil dominiiklaste ordu ridadesse. Tema seisukoht oli järgmine: „Selleks, et üks sõda õiglase oleks, on vaja kolme asja. Kõigepealt *juhi võimu*, kelle käsul tuleb sõda pidada. Sõja käimalükkamine ei saa nimelt jääda eraisiku valdkonda.” Suveräänse valitseja õigusele sõda pidada viitas juba kristliku hilisantiigi suur mõtleja Augustinus: „Loomulik kord, mis on surelike seas sisse seatud rahuks, nõuab, et võim ja otsus sõda alustada on *princeps*’ite (riigi juhtide) käes.” Viidatud **Saumetsa** 2005, lk 68–69 järgi. (Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel. *Bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÕA toimetised, nr 4. Tartu. TÜ Kirjastus.)

¹⁰² **Howard** 1999, lk 34.

¹⁰³ *Ibid.*, lk 39–40.

võimalus eesmärgi saavutamiseks¹⁰⁴. Šveitsi palgasõdurite kõrval olid toonases Lääne-Euroopas tuntust kogunud ka Lõuna-Saksamaa jalaväelastest palgasõdurid, *landsknecht*'id (sõjasulased), kelle värbamisala oli geograafiliselt laiem kui šveitslastel. Algselt moodustati need üksused Lõuna-Saksamaa väikeaadlikest ja nende sõltlastest. 16. sajandil hakati üksustesse värbama ka ratsa- ja suurtükiväge ning laskureid. Vaesemad rüütlid sattusid üha sagedamini oma jõukamate naabrite lippude alla. Mida suuremaks muutusid üksused, seda enam vähenes neis aadlike osakaal. Palgasõduri elukutse valimine võis ka ühiskonna madalamatest kihtidest pärit noormeestele tähendada häid väljavaateid sotsiaalseks edukäiguks ja majanduslikuks kindlustatuseks.

Luther näib tajuvat probleemistikku, mis seondub palgasõduritega, kes teevad oma tööd raha eest, mitte aga kuulekusekohustusest oma isanda vastu. „Sõjameeste kirja” viimases osas lahkab ta palgasõduriks olemist: „Kas praegune komme võtta vastu raha – ehk teenistus- või meheraha [*dienstgeld*], nagu nad seda nimetavad – ning lasta end selle eest värvata /.../ on üldse õige? Et sellele vastata, tuleb esmalt vaadata, mis liiki sõjameestega siin tegemist on.”¹⁰⁵ Samuti püüab ta vastust anda küsimustele, kas on õige teenida sõjamehena ülekohtust isandat (või ka mitmeid isandaid) või täita sõjateenistust au ning kuulsuse pärast? Tõenäoliselt ei hoomanud ta siiski palgasõdurite vägede kujunemiseга toimunud kvalitatiivset pööret sõjapidamises ja sellega kaasnenud uusi probleeme¹⁰⁶. Võibolla ei olnud see tema kodumaal tol ajahetkel „võhikliku kõrvaltvaataja” silmadele veel piisavalt nähtav.

¹⁰⁴ Sõjaretkke kordaminekut võis toetada ka selle pikendamine, lahingute vältimine, vaenlase maal elamine, kuni vaenlase raha on otsa lõppenud, tema palgasõdurid lahkunud ning tal tuleb pealesunnitud rahuga leppida. Võis esineda ka deserteerumist, nagu seda tegid enne Pavia lahingut (1525) Prantsuse kuninga teenistuses olevad šveitsi palgasõdurid. – Šveits oli 15.–16. sajandil Euroopas peamiselt tuntud oma tähtsaima ekspordiarikli, palgasõdurite poolest. Iseseisvuse relvaga kätte võidelnud ja sõjakalt meelestatud Šveits oli ülerahvastatud, üha raskem oli elatist teenida. Välismaine sõjateenistus (*Reislaufen*) andis Šveitsi ülikonnale võimaluse ohjata elanikkonna kasvu, teisalt vabaneda madalamate kihtide sotsiaalsetest probleemidest, ise sel moel rikastudes. Kokkulepped sisaldasid lisaks palgasõdurite tasule ja teenimisajale ka kindlaksmääratud tasu täisõiguslikele kantonitele kui tööjõu vahendajatele. Nii pakuti sõjalisi oskusi kõigile, kes olid valmis teenuse eest maksma, kuni 1521. aastal jäi õigus šveitslasi palgata Prantsuse kuningale. Zürichi reformaatior Huldrych Zwingli, kes osales sõjaväekaplanina mitmetel sõjakäikudel, sh ka šveitslaste katastroofina lõppenud Marignano lahingus (1515), nimetas sellist raha eest sõdimist kristlusega põhimõttelises vastuolus olevaks teenistuseks. Vt **Gäbler, Ulrich**. 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, S. 15, 35.

¹⁰⁵ Vt **Luther** 2012, lk 610–611.

¹⁰⁶ M. Howard võtab palgasõdurite ajajärgu kokku sõnadega: „See oli periood, mil sõjapidamine tundus olevat mõistuse kontrolli alt väljas; sõda lakkas tõesti olemast poliitiliselt motiveeritud väe kasutamine üldiselt tunnustatud võimude poolt ja oli madaldunud selle asemel üldiseks, anarhistlikuks ja end põlistavaks vägivaldaks.” **Howard** 1999, lk 52.

2. Mõtteid „Sõjameeste kirja” kirjutamise põhjusest ja peamistest küsimustest

2.1. Kirjutamise ajend ja kirja adressaat

Enne „Sõjameeste kirja” põhiprobleemide käsitlemist tuleb selgusele jõuda, mis ajendas Lutherit sel teemal kirjutama. Sõja legitiimsuse keerdsõlmedega oli Luther ikka ja jälle sunnitud tegelema. Esimesed reeglid „õige sõja” pidamiseks oli ta üles tähendanud 1523. aastal traktaadis „Ilmalikust valitsusest”. 1525. aastal oli ta kirjutas Mansfeldi krahv Albrechtile väljendanud oma vastuseisu katoliikliku ülikonna vastu moodustatavale sõjalisele liidule¹⁰⁷. Talurahvarahutuste kiire levimine ja sõjaks laienemine tekitas Saksamaa avalikkuses ilmselgelt küsimusi reformatoorse usu ja vägivalda võimalikest seostest, samuti hirmu, et puhkemas on konfessionaalse iseloomuga kodusõda reformatsiooniliikumise vastu suunatud Wormsi edikti (1521) vägivaldseks läbisurumiseks. „Sõjameeste kirja” ilmumist tiivustasid talurahvasõjas esilekerkinud küsimused, millele Luther ka mitmel korral kirjalikult reageeris. Luther adus, et sõjapidamise olemust ja sõjamehe ameti mitmeid tahke tuleb avada, süüvides neisse piibellik-eetiliselt – selle vajaduse täitmine oli vaid ajastamise küsimus. Selge tõuge tuli siiski ühelt talurahvasõjas osalenud ohvitserilt, kes ilmselt paljude oma kamraadide eestkõnelejana pöördus Lutheri poole eksistentsiaalse küsimusega, kas ka sõjamehed võivad õndsaks saada ehk teisisõnu, kas sõjamees saab samal ajal olla ka aus kristlane.

Kes oli see mees, kelle küsimusele Luther vastas lausa programmilise kirjutisega? Alam-saksi põlisaadlike hulka kuulunud Assa von Kram¹⁰⁸ sündis 1490. aastal Braunschweigi lähisel Cramme külas. Kuna perekonna keerulised omandiprobleemid ei võimaldanud tal seisusekohast elu elada, sai temast palgasõdur ja sõjapealik. Ta oli tollase elukutselise sõduri prototüüp, kes vastavalt õnnele ja pakkumistele pidevalt isandaid vahetas. Hertzog Karl von Gelderni teenistuses osales ta kuulsas Marignano lahingus (1515) Prantsuse kuninga François I poolel, võideldes keiser Maximiliani liitlaste šveitslaste vastu. Soltau lahingus (1519), mis läks ajalukku kui viimane rüütli-lahing Saksamaa pinnal, sõdis ta neljasaja ratsaniku eesotsas oma tegeliku maaisanda, Braunschweig-Wolfenbütteli hertsogi Heinrich Noorema vastu. Sõjas Taani kuninga Christian II vastu (1523) oli ta kuninga vastaste leeris. 1524. aasta suvel või sügisel asus ta Lutheri maaisanda, Saksi kuurvürsti Friedrich Targa teenistusse. Kuursaksi väliooberstina ja ratsanike juhina

¹⁰⁷ Vt **WA Br** 3, 416–417.

¹⁰⁸ Kirjanduses tuntud ka kui Asche von Cramm, Aschwin IV või Ascanius von Cramm). Lühülevaade tema elust on pärit siit: **Luther Studienausgabe**, Bd. 3, S. 357–358.

võitles ta Frankenhauseni lahingus¹⁰⁹, kuid üritas pärast lahingutegevuse lõppu lüüasaanute kaitseks välja astuda ning vürstide viha leevendada¹¹⁰. See reformatoorsetest ideedest mõjutatud sõjamees lootis oma südametunnistust vaevavate küsimustega isiklikult Lutherit kõnetada. See juhtuski 1525. aasta juuni keskpaiku Wittenbergis. Sellest hingehoidlikust vestlusest inspireeritult kirjutaski Luther kirja „Kas ka sõjamehed võivad õndsaks saada”, kuigi mitte vahetult pärast kohtumist. Lutheri kirja põhjal ei saa küll taastada kõneluse üksikasju, kuid on näha, et Lutheril on kirjutades olnud silme ees kindel vestluspartner. Ka mitmed näited, mida Luther kasutab, on tõenäoliselt pärit Assa von Krami teenistussuhetest¹¹¹. Kuid Luther ei jää oma kirjas peatuma ohvitseri probleemidel, vaid käsitleb sõjapidamist ja süümeküsimusi märksa avaramalt. Vastused on selgelt ja tabavalt sõnastatud, avarapilgulised ning pealegi rahvapärases ja retooriliselt kaasahaaravas keeles kirja pandud.

Lutheril ei olnud võimalik talle esitatud küsimustega kohe kirjalikult tegeleda. Assa von Kram tuletas vastamisvajadust Lutherile meelde 1526. aasta jaanuaris, kui neid oli koos kutsunud Torgause ühe kindrali poja vaderiteks. Ka seejärel läks veel aega, kuni kirjutis viimaks trükivalmiks sai (14. oktoobril 1526. aastal). Teksti lõpuosas palus Luther veel kord vastuse hilinemise pärast vabandust: „Palun andestage mulle see viivitus, sest ma ei tea ka ise, miks see kirjatöö nõnda kaua aega võttis. Siiski ma tahan loota, et see ei olnud üleaarne ajaraiskamine, ning tuli kogu asjale hoopistükkis kasuks!”¹¹² Esmatrükk nägi ilmavalgust Wittenbergis Hans Barthi trükikojas. Igatahes 1. jaanuaril 1527. aastal sai Luther ühele oma sõbrale juba trükitud eksemplari saata.¹¹³

¹⁰⁹ 15. mail 1525. aastal Tüüringis Frankenhauseni lähistel toimunud lahing oli talurahvasõja üks olulisem (ja sisuliselt ka viimane suurem) sõjaline kokkupõrge. Lahinguväljal oli vastamisi umbes 8000 halvasti relvastatud talupoega ning vähemalt 6000 *landsknecht*'ist ja ratsanikust koosnev vürstlik vägi, mida toetati suurtükkidega. Vürstlik vägi rikkus sõlmitud relvarahu ja asus pealetungile ajal, mil mässuliste juht Thomas Münzer parasjagu jutlusega talupoegade võitlusmoraali tõstis. Ootamatust rünnakust paanikasse sattunud talupoegade vägi lagunes kiiresti laiali ning vürstlikud palgasõdurid korraldasid verised tapatalgud, milles hukkus üle 5000 talupoja ja langes vangi ligi 600, kellest pooled veidi hiljem hukati, nende hulgas ka Thomas Müntzer. Vürstlikud väed olevat lahingus kaotanud kõigest 6 *landsknecht*'i. Vt **Andres, Rudolf**. 1984. Thüringen. – Buszello, Horst *et al.* (Hrsg.). *Der deutsche Bauernkrieg*. Paderborn *et al.*: Ferdinand Schöningh, S. 172–174.

¹¹⁰ Vt **WA** 19, 616.

¹¹¹ Näiteks lahinguhüüud ja märgusõnad („Keiser!”, „Prantsusmaa!”, „Lüneburg!”, „Braunschweig”) (**Luther** 2012, lk 614)) viitavad selgelt Assa von Krami varasematele teenistuskohadele ja isandatele.

¹¹² **Luther** 2012, lk 622.

¹¹³ Vt **Luther Studienausgabe**, Bd. 3, S. 358.

Lutheri kirjale reageeriti erinevalt. Näiteks jõudis see tekst Lutheri ühe vastase, Saksi hertsog Georgi kätte, kellele kirja sisu väga meeldis. Kuna hertsogi ei leidnud kirja tiitellehelt autori nime, olevat ta kunstnik Lucas Granachile öelnud, et see tekst on parem kui ükski raamat, mida paljukiidetud Luther eales on kirjutanud. Kui siis Granach hertsogile autori isiku avaldas, olevat too raevu sattunud ja vandunud ning öelnud: „On lausa kahju, et selline jumalakartmatu munk on pidanud nii hea raamatu kirjutama.¹¹⁴” Lutheri sõjapidamisele esitatud piirangud (need selgitasid, millal sõda on „lubatud” ja millal mitte) olid vabad poliitilistest kaalutlustest ning kohtasid oma kangelastegudega uhkeldavate aadlike vastasseisu. Isegi Assa von Kram, kes oli teeninud Schleswigi ja Holsteini hertsogi Friedrich I vägedes ning aidanud Taani troonilt kukutada kuninga Christian II, ei saanud vähemalt ühes küsimuses Lutherilt oodatud armulist vastust – Luther kuulutas oma kirjas sellised sõjad (ja seega ka Assa von Krami osalemise nendes) selgelt õigustatavaks.¹¹⁵

2.2. Teksti temaatilise liigendamise võimalustest

Järgnevalt lühidalt „Sõjameeste kirja” temaatilise liigendamise võimalustest ja sisust. Luther ei ole oma teksti ise erinevateks peatükkideks ja alapeatükkideks jaganud, kuigi lugedes saab jälgida, kuidas ta oma argumenteeritud mõttekäigud on esitanud ja näitlikustanud (nt „esiteks, teiseks, kolmandaks”, või „see on, mida ma selle punkti kohta kõigepealt öelda tahtsin...”, või „ma toon selle kohta ühe näite...” või „et sellistel juhtudel, nagu eespool toodud näide ..., peab...”). Samuti nähtub tekstist selgelt, millal ta lõpetab oma jooksva mõttekäigu („selle punkti kokkuvõtteks olgu öeldud...”, „nüüd võtame ette teise punkti ja küsime...”) või suurema alateema („see olgu öeldud nende kolme punkti kohta”). Mõnes tema kaasaja saksa keeles välja antud tekstis, nt *Calwer-Ausgaben*, on lugemise hõlbustamiseks võetud ette teksti sisuline liigendamine suuremateks osadeks ja alaosadeks. Need tekstiosad on varustatud ka pealkirjadega. Nii on Calweri väljaandes jagatud kogu tekst järgmiselt:

- a) Pöördumine adressaadi poole¹¹⁶, milles Luther annab lugejale mõista, et ta vastab „südametunnistust puudutavatele küsimustele” mitte kaalutletult poliitilise või sõjaeelilise programmiga, vaid just hingehoidlikult, „et anda /.../ nõrgale, kahtlevale ja kartlikule südametunnistusele nõu ning mõt-

¹¹⁴ Vt WA 19, 617.

¹¹⁵ Vt Lutheri põhjendust: Luther 2012, lk 596–597.

¹¹⁶ Vt eestikeelses tekstivariandis Luther 2012, lk 574–575.

lematule õpetust...”¹¹⁷. Kirja kasvatusliku eesmärgi on Luther ise kokku võtnud järgmiste sõnadega: „Ma saadan nüüd Teile selle oma õpetuse, niivõrd kui Jumal mulle selle koostamiseks mõistust on andnud, et Teie ja teised, kes peaksid tahtma sõda pidada, seejuures Jumala armulikkust ja igavest elu ei kaotaks, vaid et nad teaksid, kuidas sõjaks valmistuda ja millest õppust võtta.”¹¹⁸

- b) Sissejuhatus¹¹⁹, milles on selgitatud „ameti” ja „isiku” põhimõttelise eristamise vajadust ning avatud peamine küsimus, kas sõdur saab samal ajal olla ka kristlane.
- c) Neli sisulist osa, millest esimeses käsitletakse „sõjaameti jumaliku õiguse” küsimusi, teine keskendub „alamate sõjale oma ülemate vastu”, kolmandas lahatakse „sõda võrdsete vahel ja alamate vastu” ning neljandas vaadeldakse „õiget sõjaameti pidamist sõdurite seas”. Viimasele osale on lisatud ka lühike lõppsõna. Mahukamad sisulised tekstiosad on jagatud kindlapiirilisemalt temaatilisteks alaosadeks.

Esimeses osas (jumalikust sõjaameti õigusest)¹²⁰ arutleb Luther esiteks sõja jumaliku mõtte ja seejärel piibellikult põhjendatud sõjaõiguse teemadel. Puhta südametunnistuse probleem katab kogu teksti. Sõjamehe amet või seisus paigutatakse nagu kohtuniku ametki Jumala seatud seisuste hulka. Õigesti käsitatud ja täidetud sõjamehe amet teenib õiglust – see on Jumala poolt ilmalikule valitsusele antud roll.

Teises osas (alamate sõjast oma ülemate vastu)¹²¹ on pööratud tähelepanu õige sõjakasutuse kriteeriumitele. Seejärel on esitatud: a) arutlus mässust, mis on ka ebaõiglase ülikonna vastu suunatult ikkagi ebaõiglane, b) mõtted türanniast kui Jumalast määratud hädast; c) arutlus kristlaste vastuhakust loobumise kõikehõlmavusest; d) arvamus, et isandatega sõdimise keeld puudutab ka vürste.

Kolmandas osas (sõjast võrdsete vahel ja alamate vastu)¹²² käsitleb Luther võrdsete vahel peetavate sõdade õigustatust (selleks peavad olema täidetud teatud tingimused) ja õigustatud sõjapidamist sõnakuulmatu alama vastu.

¹¹⁷ Vt **Luther** 2012, lk 574.

¹¹⁸ *Ibid.*, lk 575.

¹¹⁹ Vt *ibid.*, lk 575–576.

¹²⁰ *Ibid.*, lk 576–582.

¹²¹ **Luther** 2012, lk 582–600.

¹²² *Ibid.*, lk 600–610.

Neljas osa (õigest sõjaameti pidamisest sõdurite seas)¹²³ algab kutseetiliste nõuannetega, milles Luther annab vastused neljale sõjateenistusega seotud sümeküsimusele, mis sõdurite seas võivad teenistuse käigus esile kerkida: 1) kas võib tasu eest ka võõrsil võidelda?; 2) kuidas toimida, kui isand peab ebaõiglast sõda?; 3) kas sõjamees tohib ainult üht isandat teenida?; 4) kuidas suhtuda auahnusesse ja rahahimusse sõjateenistuse motiividena? Seejärel käsitleb ta sõjameeste häid ja halbu tavaid enne lahingut ning lõpetab kogu kirja lühikese kokkuvõttega, milles annab mõista, et türklaste teema käsitlemiseks pole veel aeg küps, ja palub taas kord vabandust Assa von Krami ees kirjutise viibimise pärast.

2.3. „Sõjameeste teksti“ peamised mõttekäigud

a) *Südametunnistusest ja mõõgaametist*

Südametunnistuse probleem haarab endasse kogu teksti. Tunnustatud Lutheri-uurija Bernard Lohse toob esile olulise mõistelise eelduse: „Seejuures pole aga südametunnistus ühelt poolt mitte enam kiriku eestkoste all, nii et ei tohi toimida südametunnistuse vastu; teisalt aga seisab südametunnistus rangelt Pühakirja autoriteedi all, mistõttu mingist südametunnistuse autonoomiast ei saa Lutheri puhul juttugi olla. Küsimus, mida Jumala ees südametunnistust mööda teha tohib ja mida mitte, on tegelikult Lutherile üks kesksmaid küsimusi üldse.”¹²⁴ Luther usub, et hea südametunnistus annab alati kristlasele jõudu eesmärgistatult toimida ja täielikult panustada, „kuna seal, kus on hea südametunnistus, on tingimata rohkesti julgust ja vapper süda.”¹²⁵ Kuid Lohse hoiatab, et selline käsitus südametunnistusest ja tegutsemisest ei jäta võimalust otsustada südametunnistuse üle lähtuvalt tulemusest¹²⁶.

Lutheri järgi kuuluvad relvastatud tülid valitsejate ja rahvaste vahel ilmaliku riigi ehk valitsuse vastutusalasse. Sellal kui „Jumala vaimulikus riigis” valitsevad evangeeliumit järgides usklikud kristlased, korraldavad „maailma riigis” elu seadused. Jumalal on kasutada erinevad vahendid: vaimulikus riigis Sõna ja Vaim, ilmalikus „mõõk” ehk sunni viisiline õiguskord. Viimase ülesanne on takistada või kõrvaldada avalikke rahurikkumisi, mis tekivad seetõttu, et enamik inimesi on patu valitsuse all.¹²⁷ Siit kasvabki välja Assa von Krami südametunnistust vaevanud dilemma: kristlasena ja sõjamehena

¹²³ *Ibid.*, lk 610–622.

¹²⁴ Lohse 1996, lk 43.

¹²⁵ Luther 2012, lk 575.

¹²⁶ Lohse 1996, lk 43.

¹²⁷ Vt Saumets 2004, lk 162.

on ta nimelt *mõlema* riigi kodanik. Ja nüüd tahab ta teada, mis nõu annab Luther selle vastuolu ületamiseks, eriti kui südametunnistus on sattunud kitsikusse niisuguse sõjategevuse pärast, mis ei ole suunatud välisvaenlase ega palgasõdurite, vaid hoopis oma rahva ja kohati lausa relvitute inimeste vastu.

Eriti just surma keskel ja surmaohus viibides – seetõttu peab Luther Assa von Krami küsimust igati õigustatuks – peab kõige enam mõtlema hingele ja Jumalale¹²⁸. Üksnes hea ja rahuliku, „hästi õpetatud” ja Jumalas tröstitud südametunnistusega on „rusikas seda tugevam ja nii ratsu kui ka ratsanik värskemad. Seal õnnestub kõik paremini, ja seda lihtsam on jõuda võiduni...”¹²⁹. Kuid inimese südametunnistus saab rahulik olla üksnes Jumalale toetudes. Nii saab sellest teadlik inimene oma teed mööda julgelt edasi minna, sellal kui mitteteadja inimene kõhkleb ja kaotab. Niisiis vajatakse vastuseid järgmistele küsimustele: „Kas ristiusk, mille kaudu meid Jumala ees õigeks arvatakse, sallib seda, et ma olen sõdur, pean sõda, tapan, rõõvin ja põletan, nagu vaenlasega sõjaseaduse järgi sõjaaegadel tehakse; kas see töö pole mitte patune ja väär; ning kas see ei peaks minus seetõttu Jumala ees süümepiinu tekitama?”¹³⁰ Assa von Kram soovib ausameelselt teada saada, kas Luther saab sõduri teotsemistele oma õnnistuse anda.

Esmalt püüab Luther ohvitseri südametunnistuse rahustamiseks näidata sõja erandlikku iseloomu ning seotust selle maailma kurjuse ja inimeste patususega. Võttes arvesse, et „selles maailmas” on sõda siiski hädavajalik nähtus – „sest sõda pole muud kui väär ja kurja karistamine” –, on „mõõgavõim Jumalast seatud selleks, et karistada kurje, kaitsta vagasid ja hoida rahu.”¹³¹ Kuna Jumal on „sõjamehe” ameti ise kinnitanud, siis on see viimaks Jumal ise, kes sõjaga sõnakuulmatuid inimesi karistab. Sõdur on vaid vahend, mida Jumal kasutab. Kui kuulutada mõõga kasutamine sõjas ülekohtuks, siis peaks ülekohtuks kuulutama ka pahategijate karistamise rahuajal. Kui juba üks mõõga „teenistus” on õige, siis on õige ka teine.¹³² Luther toob sisse analoogia kohtuniku ja sõjamehe ameti vahel. Mõlema puhul on oluline eristada tööd ja selle tegijat. Keegi ei kahtle selles, et ametid iseenesest on head ja vajalikud, kuid neisse ametitesse võivad sattuda vääritud isikud, nii et „on oluline, et ameti pidajad oleksid oma ametisse sobivad ja õiglased.”¹³³ Luther

¹²⁸ Luther 2012, lk 574.

¹²⁹ *Ibid.*, lk 575.

¹³⁰ *Ibid.*, lk 576.

¹³¹ *Ibid.*, lk 577.

¹³² Vt Saumets 2004, lk 169.

¹³³ Luther 2012, lk 576.

loobub siinkohal sõjamehe ameti ja töö õigsuse ning Jumalast määratuse pike-
mast põhjendamisest, viidates sellele, et on neid küsimusi juba põhjalikult
käsitletud traktaadis „Ilmalikust valitsusest”¹³⁴. Lugejale soovitab ta aga
„sõjameest või mõõgaameti pidajat näha täiskasvanu silmadega, et mõista,
miks ta nõnda julmalt käitub. Sel juhul saadakse isegi aru, et tegemist on
ametiga, mis on Jumalast seatud ning maailmale sama hädavajalik ja kasulik
nagu söömine ja joomine või mõni teine vajalik tegevus.”¹³⁵ Kriitikutele toob
Luther näite heast arstist, kelle tööks on raskesti haige patsiendi mõne elu-
tähtsa organi eemaldamine, mis võib jätta arstist mulje kui halastamatust ja
julmast inimesest. „Kui aga vaadelda ihu, mida ta seeläbi päästa püüab, siis
leitakse tegija olevat hea ja usaldusväärne, selline, kes teeb tõeliselt krist-
likku tööd. Nii on see ka sõjamehe ameti pidajaga...”¹³⁶ Nii nagu haigust
võib nimetada tervise puudumiseks, nii ka „väiksem rahu puudumine, mis
sõja nimetust kannab, peab ära hoidma rahu üldise, kogu maailma hõlmava
puudumise. /.../ Kui palju suurem on häda, mis sõja abil ära hoitakse. /.../
Seepärast hindab ka Jumal mõõka nii kõrgelt, et nimetab mõõgaõiguse oma-
enese seatud korraks.”¹³⁷ See, mida Luther talurahvarahutuste ajal koges
ja sügavalt taunis, oli tegelikult olukord, mida inglise riigiteoreetik Thomas
Hobbes 17. sajandi keskpaiku üllitatud „Leviaatanis” kirjeldas „kõikide
sõjana kõikide vastu”, mis ilma riigita valitseks selles maailmas loodus-
seisundina.

Samas mõistab Luther väga selgelt oma ajastukaaslaste moraalset rikutust,
sest ka Jumalast seatud seisuste, isegi ülikonna hulgas leidub „kelme ja
petiseid”, rääkimata mässulistest talupoegadest, keda Luther oma kirju-
tistes talurahvasõjast on nimetanud näiteks „teeröövliteks”, „kelmideks”
või „marutõbisteks koorteks”¹³⁸. Seetõttu on Luther veendunud, et seal, kus
„ilma tungiva vajaduseta, puhtast omavolist tapetakse ja nuheldakse”¹³⁹, ei
ole süüdi amet, vaid inimesed, ja „neil ei õnnestu põgeneda Jumala kohtu,
s.o Tema mõõga eest. Viimaks saab see neid ikkagi kätte, nagu juhtus nüüd
ka mässuliste talupoegadega.”¹⁴⁰ Omavoliline, ilma kohase põhjuseta sõja-
pidamine on keelatud ning see kehtib nii ülestõusude, ründesõdade kui ka
selle kohta, kuidas üksik väejuht oma sõda peab. Halbade sõjameeste pärast
ei saa väärituks tembeldada sõjamehe ametit. Lisaks toob Luther olulise näite

¹³⁴ Vt *ibid.*, lk 576–577.

¹³⁵ **Luther** 2012, lk 578–579.

¹³⁶ *Ibid.*, lk 577.

¹³⁷ *Ibid.*, lk 578.

¹³⁸ Vt **Luther** 2012, lk 560–561.

¹³⁹ *Ibid.*, lk 579.

¹⁴⁰ *Ibid.*

piiblist (Luuka 3,14), kus Ristija Johannes ei mõistnud hukka tema juurde tulnud sõjameeste ametit, vaid hoopis julgustas neid seda ausalt ja puhta südametunnistusega pidama: „Ärge tehke kellelegi liiga, ärge olge välja-pressijad, leppige oma palgaga!¹⁴¹”

Tõlgendades õpetust kahest valitsusest, võiks öelda, et kristlased ei peaks võitlema, sest nad ei ole oma vaimult painutatud ilmaliku valitsuse alla, vaid alluvad üksnes Kristusele. Kuid ihu ja varanduse poolest on nad siiski allutatud ilmalikele valitsejatele ja „kui ilmalik võim neid sõdima sunnib, peavad nad kuuletuma ja käsku täitma, kuid mitte kristlastena, vaid ühiskonnaliikmetena ning ihu ja vara poolest ustavate alamatena.¹⁴²” Kui kristlased sõdivad, „ei tee nad seda eneste pärast ega huvides, vaid nende üle seatud valitsejaid teenides ja neile kuulekas olles.¹⁴³” Veendumus, et kristlased ei tohi sõdida omaenese tõekspidamiste või huvide pärast, välistab ristisõja idee ning nõuab poliitiliselt tegevuselt mõistusepärasust (lisaks selle lahutamisele vaimulikust tegevusest). Luther teeb vahet oma huvides tegutsemisel ja ligimese õiguste kaitsmisel, ja seob piibelliku käsu astuda Jumala tahet järgides õiguse ja tõe eest välja mäejutluses mainitud korraldusega taluda kannatlikult ülekohtu ja armastada oma vaenlasi¹⁴⁴.

b) Sõjastenaariumid Lutheri kirjas

Vägivallast keeldumise mõtestamiseks on tähtis küsida, missugune sõda on õigustatud. Ebaõiglaselt alustatud ja „omavoliliselt” sõditud sõja puhul, mis ei teeni otsese rünnaku tagasitõrjumist, peab kristlik sõjamees kuulekusest keelduma. Missuguste tagajärgedega tuleb niisuguse käsu täitmisest tõrkujal siis arvestada? Luther annab sellele (tema enda visandatud situatsiooni-kirjelduses) äärmiselt kindla vastuse: „Kui sa kindlasti tead, et tal [isandal] pole õigust sõdida, siis tuleb sul Jumalat inimestest enam karta ja Talle kuuletuda, ning pead sõdimise ja isanda teenimise sinnapaika jätma, sest muidu pole sul puhast südametunnistust Jumala ees. Kui sa nüüd ütled 'Mu isand sunnib mind, ta võtab minult elu ega anna mulle mu palka ja töötasu, liiatigi põlatakse ja teotatakse mind maailma ees kui argpüksit ja truudusetut, kes oma isanda hädas maha jätab' jne., siis vastan ma selle peale nii: sul tuleb siiski julgeda seda teha ja lasta Jumala pärast minna sellel, mis minema peab. /.../ See oht on ju olemas ka kõigi teiste tööde puhul, kui valitsejad alamaid ebaõiglusele sunnivad. /.../ Kui sa aga ei tea ega suuda välja selgitada, kas

¹⁴¹ Vt *ibid.*, lk 579.

¹⁴² *Ibid.*, lk 581.

¹⁴³ *Ibid.*

¹⁴⁴ Vrd **Dantine** 1983, S. 7.

su isand peab õiget sõda või mitte, siis ei tarvitse sa oma kahtlustest puredud kuulekust seepärast vähendada, et sa pole oma isanda õiguses kindel, vaid pead temast armastuse pärast parimat mõtlema.”¹⁴⁵ Kuidas aga inimene teab, kas sõda on õiglane või ebaõiglane? Siin – nagu muudelgi juhtudel, kui ülikond kuulekust nõuab – leiab Luther, et kristlane peab „võimalikult usinalt” selle pärast vaeva nägema, et asjas ise selgusele jõuda. Seal, kus tal asi segaseks jääb, peab ta eelistama kindlat kuulekust ebakindlale sõnakuulmatusele.

Luther käsitleb oma teksti teises ja kolmandas osas erinevaid sõjastsenariume: „Sestap ütleme nüüd sõjaõiguse või sõjapidamisega seotud isikute kohta kõigepealt seda: *sõda võib toimuda kolme liiki inimeste vahel*. Võrdne võib võidelda võrdse vastu – see tähendab, et kumbki kahest osapooldest ei ole teisest sõltuv ega tolle alam, kuigi üks neist ei tarvitse olla niisama suur, auline ega võimas nagu teine. Samuti võib ülem võidelda alama või alam ülema vastu.”¹⁴⁶

1. Neid stsenaariume selgitades alustab ta viimasest ehk võimalusest, et puhkeb „*alamate sõda oma ülemate vastu*”, pidades siin silmas talurahva ülestõuse. Selline sõda on põhimõtteliselt keelatud. Luther mõtleb siinkohal biblitsistlikult, toonitades ennekõike, et „Rooma 13,1 järgi tuleb võimudele kuuletuda, neid austada ja karta¹⁴⁷” ning manitsedes inimesi kodaniku-kuulekusele. See tähendab ka ülekohtuse valitseja, äärmuslikul juhul koguni türanni „välja kannatamist”. Ta kirjutab: „Mässulised talupojad väitsid, et nende isandad ei lasknud neil evangeeliumi kuulutada ja riisusid vaeseid, mistõttu nad tuli kukutada. Mina aga vastasin, et kuigi isandad käitusid valesti, ei ole sellepärast veel õige ka omalt poolt valesti käituda, oma isandate vastu sõnakuulmatu olla ning hävitada Jumala (mitte inimeste) seatud korda. Vaid meil tuleb taluda ülekohtu.”¹⁴⁸ Luther pakub rahulolematutele juba tol ajal välja alternatiivi, mis meenutab väga Augsburgi usurahu lepingus (1555) sätestatud *ius reformandi* korda¹⁴⁹: „Ja kus vürst või isand evan-

¹⁴⁵ Luther 2012, lk 615.

¹⁴⁶ *Ibid.*, lk 585–586.

¹⁴⁷ *Ibid.*, lk 586.

¹⁴⁸ *Ibid.*, lk 587.

¹⁴⁹ Augsburgi riigipäeval 1555. aastal tehti riigis tekkinud poliitilisest ja religioosest patiseisust olulised järeldused ja otsustati järgmist: kuni usuühitsusesse tagasipöördumiseni sõlmitakse tülitsevate religiooniparteide vahel tähtajatu ja pidev rahu, mis annab 1552. aasta *status quo* seisundile üldise maksvuse. Augsburgi religioonirahuga kinnitati Saksamaa konfessionaalne jagunemine katoliiklikuks ja luterlikuks. Rahu pakkus Augsburgi usutunnistuse pooldajatele usuvabadust ja määras, et keegi ei tohi kedagi sõjaga tõmmata ei Augsburgi usutunnistuse ega ka „vana usu” juurde. Usurahu üheks olulisemaks komponendiks oli *ius reformandi* ehk maaisanda õigus oma territooriumil läbi viia kiriklikke reforme ja kas lubada või mitte mingit teatud usutunnistust. Augsburgis sätestati *cuius regio, eius religio* ehk

geeliumi ei salli, seal mindagu teise vürstiriiki, kus seda kuulutatakse, nagu Kristus ütleb: ‘Kui teid kiusatakse taga ühes linnas, põgenege teise!’¹⁵⁰ Ülekohtuste ja türannlike valitsejate karistamine on Jumala, mitte inimeste töö. Oluline on teadvustada, et selles mõttes kohtleb Luther kõiki ühiskonna seisusi võrdselt. Ta ei soosi kõrgemaid kihte, andes neile vastupanuks rohkem õigusi kui madalamatele seisustele, nagu seda teeb Johannes Calvin¹⁵¹. Luther hoiatab, et kui lubada inimestel türanne kukutada ja hukata, siis tekib varsti üleüldine kaos ja algab anarhia, nii et valitsejaid hakatakse meelevaldselt türannideks pidama ja neid tapma, nagu see pööblil ikka meeles mõlgub. Ta toob näiteid rooma antiikajast, kus mitmed keisrid ainuüksi sellepärast mõrvati, et nad ei meeldinud rahvale või ei teinud rahva tahtmise järgi ega lasknud rahval enda üle valitseda.¹⁵² Luther hoiatab igasuguse provokatsiooni ja mässule õhutamise eest (taas kibedatele talurahvasõja kogemustele mõeldes), manitseb rahvast viimse võimaluseni mõistlikkusele ning viitab võimalikele traagilistele tagajärgedele: „Pööbli soovidele ei tohi liiga kergesti vastu tulla, kuna ta muidu kergesti sõgedaks läheb. /.../ Parem olgu türannid sada korda ebaõiglasemad, kui et pööbel nende vastu üks kord ebaõiglane on. Sest kui ebaõiglasuse all peab kannatama, on parem taluda valitsejate ebaõiglust, kui et valitsejad peaksid kannatama oma alamate ülekohtu all. Sest pööblil pole mingit mõõdutunnet ja igaühes tema hulgast on peidus enam kui viis türanni. Seepärast on parem kannatada ühe türanni ehk valitseja ülekohtu kui lugematu hulga türannide ehk pööbli ülekohtu all.”¹⁵³

Mõistus ja kogemus õpetavad, et vägivalda ja kurja tahtega ei saa asja parandada. Luther toob siinkohal näitlikustamiseks kena mõistujutu

---

põhimõtte „kelle valitsus, selle religioon”: alamad peavad järgima oma maaisanda usutunnistust. Kes sellega rahul ei olnud, võis välja rännata teistsuguse usutunnistusega isanda juurde (*ius emigrandi*) – reegel, mis Habsburgide pärusmaadel paraku ei kehtinud. Usutegevuse pariteetsus oli tagatud vaid riigilinnades, kus mõlemad konfessioonid esindatud olid. Vt **Wallmann** 2000, S. 85–86; **Moeller** 1988, S. 170.

¹⁵⁰ **Luther** 2012, lk 587.

¹⁵¹ Calvini arvates on ülikonnal, rahva loodud institutsioonidel ja eriti vere poolest printsidel mitte üksnes vastupanuõigus, vaid isegi vastupanukohustus – ennekõike muidugi olukordades, kus jumalatu ülikond soosib sõnakuulmatust Jumala vastu. Vt **Saumets, A.** 2012. Jean Calvin – sõja süüdistaja või rahu kaitsja? Mõtteid sõjast, rahust ja kristlikust vastutusest Calvini teoloogilistes tekstides. – Sõna sõjast ja sõda sõnast. Tekste ja tõlgendusi. [ENDC Proceedings, No. 16]. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 269–270. Hattenhaueri sõnul teadis Calvin, et iga riigivorm võib muutuda türanniaks ja see ei toimu üksnes Jumala tahtel. See on olnud aluseks tema järeltulijate õpetusele kristlikust vastupanukohustusest türannikule ülemvõimule. Vt **Hattenhauer** 2007, lk 379–380.

¹⁵² **Luther** 2012, lk 588.

¹⁵³ *Ibid.*, lk 588–589.

lesknaisest, kes ülekohtuse türanni hea käekäigu ning pika elu eest palvetab¹⁵⁴. Kui türann seda kuuleb, imestab ta väga ja küsib naiselt, miks too talle head soovib. Naine vastab, et kui türanni vanaisa veel valitses, oli tal kümme lehma. Too võttis naiselt kaks lehma ära ja naine palvetas, et ülekohtune valitseja ära sureks ja tema poeg võimule tuleks. Kui see sündis, võttis uus valitseja naiselt kolm lehma, mille peale naine palvetas, et ka tema sureks ja tema poeg, niisiis praegune türann, valitsejaks saaks. Too võttis aga naiselt ära neli lehma. Ja naine mõistis, et ta peab palvetama valitseja hea käekäigu pärast, sest tal hakkas hirm, et see, kes järgmisena troonile tõuseb, võtab temalt viimasegi lehma koos kõige muuga. Luther väljendab end üsna mõjusalt: „Saad sa aru, mida mõistujutt öelda tahab? Valitsejate väljavehetamine ja parema valitseja saamine on kaks erinevat asja, mis teineteisest sama kaugel kui maa ja taevas. Väljavahetamine võib minna kergesti; parema saamine on ebakindel ja ohtlik. Miks? Sest see ei sõltu meie tahtest ega ole meie võimuses, vaid ainuüksi Jumala käes. Sõge pööbel aga ei päri kuigivõrd selle järele, kuidas asjad võiksid paremaks muutuda, teda huvitab ainult see, et need oleksid teisiti. Kui siis asjad peaksid veelgi halvemaks minema, tahab ta jälle saada uut valitsejat. /.../ Sõge pööbel on üks neetud ja nurjatu asi, ning keegi ei suuda tema üle valitseda paremini kui türannid; ta on otsekui kaigas, mis on seotud koera kaela külge. Kui pööblit peaks olema võimalik paremini valitseda, oleks Jumal selle üle seadnud teistsuguse korra kui seda on mõõga ja türannide valitsus.”¹⁵⁵

Südametunnistuse vaigistamiseks soovitab Luther olla ilmaliku ülikonnaga rahul ning seda mitte rünnata. Ta leiab, et kuigi inimene võib kaotada oma vara, pere ja isegi elu, ei saa ülikkond siiski kahju tekitada inimese hingele, nagu seda teevad näiteks valeõpetajad. Kokkuvõtteks kuulutab Luther lühidalt ja jõuliselt: „Mina tuginen kõiges niisuguses Jumala ütlustele ’Minu päralt on kättemaks, mina tasun kätte’, samuti ’Ärge mõistke kohut’”¹⁵⁶. Luther kirjeldab värvikalt ka neid ülekohtuste valitsejate ja türannide karistamise viise, mis Jumalal on varuks, mainides sealhulgas, „et kui Jumal seda tahab, tõusevad nende alamad siiski üles ning tapavad julmad valitsejad, või ajavad nad minema¹⁵⁷”, või „Jumal võib lasta nende üle tõusta võõrastel valitsejatel, nagu tõusid goodid roomlaste ja assüürlased Iisraeli üle¹⁵⁸.”

¹⁵⁴ *Ibid.*, lk 593–594.

¹⁵⁵ *Ibid.*, lk 594.

¹⁵⁶ *Ibid.*, lk 589.

¹⁵⁷ *Ibid.*, lk 592.

¹⁵⁸ *Ibid.*, lk 593.

Lutheri tauniv seisukoht vägivalda „alt üles” kasutamise kohta ei olnud siiski ilma piiranguteta, nagu eespool öeldust kõlama võib jääda. Me näeme peagi, et eakam Luther jõudis oma mõtetega koguni nii kaugele, et pidas õigustatuks rahva ülestõusu keisri vastu. Muidugi, valitsejat ei pea kukutama, kirjutab ta Assa von Kramile. Sellepärast on nii kangelase oreooliga kreeka türannitapjad kui ka rahva armastatud „vabadusvõitlejad” (nagu Wilhelm Tell ja taanlased, kes oma kuningas Christiani minema kihutasid) Lutheri silmis ühemõtteliselt ülekohtutegijad¹⁵⁹. Ainus erand, mille puhul valitseja kukutamine võiks üldse kõne alla tulla, oleks tema hullumeelsus, sest „hullumeelne ei tee ega salli midagi mõistlikku, ega ole lootustki, et ta seda kunagi tegema hakkaks, kui mõistuse valgus on teda maha jätnud, /.../ kes on lihtsalt kivi või puutüki sarnane.”¹⁶⁰

Kuid Lutheri meelest on olemas ka äärmusliku hädakaitse alternatiiv, mis õigustab koguni türanni mõrva – nimelt siis, kui türann pidevalt ja talumatult ründab oma alluvate naisi ja tütreid, maja ja omandit. Sel juhul võivad alluvad ühineda ja niisuguse türanni tappa: „Kui ma aga taban selle türanni oma naise või tütre juurest, võiksin ma tema – (loomulikult) ka mittetüranni – maha lüüa. Samuti kui ta ühelt tema naise, teiselt tema tütre, kolmandalt tema põllu ja vara vägivaldaga ära võtaks, ja kodanikud ning alamad seda vägivalda ja hirmuvalitsust enam kauem taluda ei suudaks ja siis omavahel

¹⁵⁹ Wilhelm Tell oli legendaarne Šveitsi rahvuskangelane Urist, kellel tekkis konflikt Habsburgide foogti Gessleriga. Karistuseks pidi ta noolega tabama oma poja pea peale asetatud õuna. Ta sai ülesandega hakkama ning tappis hiljem kättemaksuks Gessleri, muutudes nõnda šveitslastele ülikondliku rõhumise ja türannia vastu võitlemise ning rahvusteadvuse kõige võimsamaks võrdkujuks. Taani, Norra ja Rootsi uniooni kuningas Christian II oli absolutistliku valitsemisstiiliga monarh, kes korraldas 1520. aastal Stockholmi veresauna (laskis hukata sadakond Kalmari uniooni, st Taani, Norra ja Rootsi liidu vastast). Seepeale puhkes 1521. aastal rootslaste seas Gustav I Vasa juhtimisel kuningavastane ülestõus, mille tulemusena löi Rootsi unioonist lõplikult lahku. Christiani despootlik valitsemine oli vastuvõetamatu ka Taani kõrgaadlile ning nad kukutasid kuninga 1523. aastal troonilt. Sellest võttis osa ka Assa von Kram. Luther taunis taanlaste riigipöõret, mis võis ju juriidiliselt olla õigustatud, kuid südametunnistusega vastuolus: „Nimelt käitusid taanlased ja lüübeklased, otsekui oleksid nad kuningast kõrgemal, karistasid teda ja maksid talle kätte, võttes seega endale õiguse kohut mõista. Siin astub mängu miski, mis puudutab südame-tunnistust. Kui asi jõuab Jumala ette, ei küsi Ta selle järele, kas kuningas on ebaõiglane või kas nemad on õiglased, kuna see on juba ilmsiks tulnud. Ta küsib hoopis: „Kes on teil, taanlased ja lüübeklased, käskinud sellisel kätte maksta ja karistada? Kas olen mina teile selle käsu andnud, või tegi seda keiser või mõni muu ülem? Kui see on nõnda, siis tooge välja pitsoriga kinniseotud kirjad ja tõestage seda.” Kui nad saaksid seda teha, oleks hästi; aga kui mitte, siis langetab Jumal järgmise otsuse: „Teie, mässumeelsed Jumalalt varastajad, kes te sekkute minu ametisse ja olete kättemaksu jultunult enda kätte haaranud, olete süüdi *laesae majestatis divinae* põhjal, s.o te olete patustanud Jumala vastu ning väärte karistust.” Sest ebaõiglane olla ja ebaõiglust karistada on kaks ise asja.” **Luther** 2012, lk 596.

¹⁶⁰ *Ibid.*, lk 588.

kokku lepiksid, siis võiksid nad ta maha lüüa nagu mõne tavalise mõrvari ja maanteeröövli.”¹⁶¹ See pole küll türannimõrva õigustamine poliitilistel põhjustel, kuid läheneb siiski juba sisuliselt sellele võimalusele.

2. Järgmine sõjastsenaarium on „*võrdsete sõda võrdsete vastu*”. Niisugune sõda võib olla teatud tingimustel *õigustatud*. Kuid Luther väidab siin kindlameelselt: „...see, kes alustab sõda, käitub valesti, ning on õiglane, kui esimesena mõõga järele haaranu saab lüüa või karistatud. Enamasti ongi ajaloo nii läinud, et need, kes sõjaga alustasid, on kaotanud, ja vaid harva on lüüa saanud need, kes pidid end kaitsma. Sest Jumal pole ilmalikke valitsejaid ametisse seadnud mitte selleks, et nad rahu rikuksid ja sõda alustaksid, vaid et nad rahu kaitseksid ja sõdijaid talitseksid.”¹⁶² Luther eristab selgelt *ründesõda* ja *kaitsetsõda*: „Sest sõdadel tuleb selle järgi vahet teha, et mõnda neist alustatakse lihtsalt sõdimislustist, enne kui keegi üldse rünnanudki on; mõne teise sõja pidamise aga sunnib peale kellegi kallaletung, mille vastu tuleb ennast kaitsta. Esimest võib nimetada lusti-, teist aga hädasõjaks.”¹⁶³

Ebaõiglane (Lutheri sõnul „kuradist”) on iga *ründesõda* või preventiivne sõda, olgu see peetud siis võimu- ja õigusenõudluse läbisurumiseks, vallutamiseks ja võimuvõtmiseks, olgu see kavandatud ristsõjajana või võitlusena, et mingit ideed või huvisid läbi suruda. Ei tohi unustada, et Luther toetub Pauluse nõuandele – „kui võimalik, niipalju kui on olemas teist, pidage rahu kõigi inimestega” (Rm 12,18) –, ja rahu on tema jaoks kõrgeim poliitiline hüve. See tähendab, et vahel peab rahu nimel ka oma õigustest loobuma. „Sest rahu peitub rohkem kui õiguses, on ju õigused seatud rahu pärast!”¹⁶⁴ Isegi seal, kus õigus kannatab, peab see olema allutatud rahule. „Sõjakast” teemakäsitlesest hoolimata osutub „Sõjameeste kiri” tõeliseks rahu ülemlauluks: „Tema [Jumal] tahab rahu ja on nende vaenlane, kes sõda alustavad ja rahule lõpu teevad.”¹⁶⁵ Rahu on Lutheri ülikonna- või riigi- ja õigusmõtlemise tuum, ja selgelt tuleb esile, et armastuse käsu järgimine on kohustuslik nii õiguse kehtestamisel, kindlates situatsioonides kui üksikisikute hädaolukorras.¹⁶⁶

Ainus õigustatud sõda (ja ka selline sõda on „inimlik häda ja viletsus”!) on enesekaitseks peetud *kaitsetsõda* ehk „hädasõda” (*Notkrieg*). Seda eriti siis, astutakse vastu ründajale, kes oma võimutaotlusega ja vallutustahtega

¹⁶¹ WAT 1, Nr. 1126; vt Luther Deutsch 2002, S. 6589.

¹⁶² Luther 2012, lk 601.

¹⁶³ *Ibid.*, lk 604.

¹⁶⁴ Vrd Brecht 1989, S. 408.

¹⁶⁵ Luther 2012, lk 602.

¹⁶⁶ Vt Luther-Studienausgabe, Bd. 3, S. 359.

esindab ühtlasi „seadusetute” (*anomos*) või mingi religiooni (näiteks islami) universaalse valitsemisnõudluse ideoloogiat (poolkuu risti vastu). Siis võib kaitsesõda muutuda isegi totaalseks rahvasõjaks, kuid mitte usuliselt põhjendatud ristsõjaks. „Enda kaitsmine on igati kohane põhjus sõdida. Seepärast on ka kõik seadused ühel nõul selles, et enesekaitset ei karistata,” ütleb Luther¹⁶⁷. Kui olukord nõuab enesekaitset, „siis ei piisa enam mõttes sõdimisest. /.../ Iga isand ja vürst on kohustatud enda omasid kaitsma ja neile rahu kindlustama. See on tema amet, ning selleks on talle antud mõõk.¹⁶⁸” Valitseja on „üldine või avalik isik” [*eine gemeine Person*], „ta on seatud olema üldsuse, mitte iseenda jaoks¹⁶⁹”, „teiste teenimiseks, s.o nende kaitsmiseks.¹⁷⁰”

Avalikust staatusest hoolimata ei tohi valitseja arvata, et amet annab talle erilise õiguse sõda pidada ja halvemal juhul seda koguni alustada. Luther viitab targalt sellele, mida me tänapäeval nimetame „heidutuseks”¹⁷¹. Sõjakalt meelestatud valitseja peab arvestama sellega, et relvakonflikti alustamise negatiivsed tulemused võivad üles kaaluda saadava kasu. Luther märgib kujundlikult: „Jumal hoiab niisuguseid vürste vaos sellega, et ka teistel on rusikad ning teisel pool mäge elavad samuti inimesed, ja nõnda hoiab üks mõõk teist tupes.¹⁷²” Teisal lisab ta: „Pane tähele, kuidas tõelised sõjamehed lahingus käituvad: nad ei paljasta niisama kergesti mõõka, ei ärple ega ihalda lüüa. Kui neid aga sunnitakse, nii et nad seda tegemata jätta ei saa, siis hoiavad end nende eest – sel juhul nad nalja ei mõista. Nende mõõk on kindlalt tupes; kui see aga välja tuleb tõmmata, siis ei lähe ta naljalt tuppe tagasi, ilma et ta verine oleks.”¹⁷³ Elukutselised sõjamehed teavad, et uhkus ja pilge muudavad südame ettevaatamatuks ja kergemeelseks, ning tunnetavad „lõpetamise” õiget hetke. Neile vastandab Luther niisugused „hullumeelsed narrid”, kes „kõigepealt oma mõtetes kohe sõtta tormavad /.../ ja on esimesed mõõga tupes tõmbajad, kuid on ka esimesed, kes põgenevad ja mõõga tuppe tagasi torkavad.¹⁷⁴”

¹⁶⁷ Luther 2012, lk 603.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 2012, lk 604.

¹⁶⁹ *Ibid.*, lk, 610.

¹⁷⁰ *Ibid.*, lk 605. – Valitsejate (kui juhtide) „teenimisamet” seondub Jeesuselt pärineva mõttega: „Kui keegi tahab olla esimene, siis ta olgu viimane ja kõikide teenija!” (Markuse 9,35).

¹⁷¹ Ingl *deterrence*.

¹⁷² Luther 2012, lk 605.

¹⁷³ *Ibid.*, lk 601–602.

¹⁷⁴ Luther 2012, lk 602.

Kuid enesekaitse asjaolu üksi ei kindlusta veel edu. Ka sel puhul ei tohi vürstid ja sõjamehed üksnes „oma õigusele” lootma jääda, vaid neil tuleb endale aru anda Jumala selgest tahtest: „Võib tunduda kummaline, et sõjamees, kellel on sõdimiseks õige põhjus, peab olema ühtaegu vapper ja kartlik. /.../ Tal tuleks toimida nõnda: olla Jumala ees kartlik, pelglik ja alandlik, /.../ inimeste vastu aga tuleb tal olla julge, vaba ja enesekindel.”¹⁷⁵ Lutheri lühike resümee kõlab nii: „Võrdse vastase vastu võitlemine peab olema pealesunnitud asi ja toimuma jumalakartlikkuses.”¹⁷⁶

3. Viimane sõjastsenaarium puudutab *ülemate sõda oma alamate vastu* ehk toonases tähenduses ülikkonna relvastatud meetmeid mässuliste talupoegade vastu. Hakatuseks toob Luther välja ülikkonna kohustused oma alamate ees – valvata seaduse täitmise ja kohtumõistmise üle, kaitsta alamate heaolu, kindlustada rahu. Ülem on „avalik isik”, kes vastutab üldsuse eest, sellal kui alam on „üksikisik”, kelle Jumal on määranud „vaid iseenda eest seisma, on temalt mõõga võtnud ja ta eestkoste alla pannud.”¹⁷⁷ Kui aga alamad sellele „Jumalast seatud korrale” vastu hakkavad, on nad „Jumala ees karistuse ja surma ära teeninud.”¹⁷⁸ Oluline on tähele panna, et Luther tunnustab ka ülikkonnale laienevat ülema-alluva suhet: „Kui vürst pöördub keisri kui enda ülema poole, ei ole ta enam vürst, vaid üksikisik, kes peab nagu kõik teisedki, igaüks enese eest, keisrile kuulekas olema. /.../ Samamoodi pole keiser, kui ta Jumala poole pöördub, mitte keiser, vaid üksikisik, nagu seda on kõik teisedki Jumala ees. /.../ See kehtib ka kõigi teiste ülemate kohta – kui nad iseenda ülema poole pöörduvad, on nad oma ülimuslikkusest ilma. Ja kui nad pöörduvad endast madalamal seisjate poole, ehitakse neid kogu ülimuslikkusega.”¹⁷⁹ Taas hoiatab Luther katse eest ülemaid kukutada, sellal kui ülem, näiteks keiser, tohib mässu puhkedes ka vürstide vastu sõdida. Nii lähtub Luther kolmandas sõjastsenaariumis järjekordselt põhimõttest, et „ükski üksikisik ei peaks end avaliku isiku vastu seadma ega püüdma toda endast sõltuma panna, kuna sellega raiub ta nii kõrgel pea kohal olevaid oksid, et laastud talle silmi lendavad.”¹⁸⁰

¹⁷⁵ *Ibid.*, lk 607–608.

¹⁷⁶ *Ibid.*, lk 608.

¹⁷⁷ *Ibid.*, lk 609.

¹⁷⁸ *Ibid.*

¹⁷⁹ *Ibid.*, lk 601.

¹⁸⁰ *Ibid.*, lk 610.

c) „Sõjameeste kiri” kui kutse-eetiline käitumisjuhend

Kirjutise lõpus leiavad põhjalikumalt käsitlemist tõenäoliselt Assa von Krami tõstatatud neli sõjateenistusega seotud süümeküsimust: 1) Kas tohib *tasu eest* sõdida? 2) Kuidas toimida, kui isand peab *ebaõiglast* sõda? 3) Kas *landsknecht* võib ka *mitmeid* isandaid teenida? 4) Kas sõjamehe ameti pidamiseks on *ebapuhtaid motiive*? Luther lähtub vastuseid andes Ristija Johannese kunagistest soovitustest sõjameheseisuse esindajatele (Luuka 3,14): õiglase palga eest võib võidelda, aga mitte selleks, et rüüstada või mitte rikastuda, ja ka mitte selleks, et pälvida inimlikku au ja kuulsust¹⁸¹.

Luther tõdeb esmalt, et ükski valitseja ei saa sõdida üksi, vaid tal läheb vaja selleks inimesi, „sõjarahvast”¹⁸². Alamad, kes „on kohustatud oma ülematele ihu ja varaga alluma”, „peavad kuuletuma, kui neid väeteenistusse kutsutakse.”¹⁸³ Lutheri silmis on sõjateenistuse eest raha („teenistus- või meheraha”) vastuvõtmine seepärast hea ja õige komme. Luther viitab inimtegevuse targale ja loomulikule jaotusele: *agricultura* ja *militia* ehk põllumajandus ja sõjaväeteenistus¹⁸⁴ – üks toidab ja teine kaitseb. „Need, kes on väeteenistuses, peavad selleks, et nad kaitsta suudaksid, saama sissetuleku ja toiduse neilt, kes on toiduseametis. Viimased omakorda peavad saama kaitset kaitsmisameti pidajatelt.”¹⁸⁵ Luther soovitab endale selgeks teha, et sõjamehe ametit „ei peeta uudishimust, lõbu pärast ega ka vastikustundega, vaid see on Jumalast seatud amet.”¹⁸⁶ Õige amet aga väärrib ka tasu, nagu Kristus on öelnud (Matteuse 10,10): „Töömees on oma elatist väärt!” Teisalt manitseb Luther neid, kes sõjateenistust täites mõtlevad üksnes sellele, kuidas oma varandusele lisa teenida, ning kellel on kahju, kui sõda pole. Sellised sõjamehed teevad tööd omakasu pärast ja „sihuke ahnepäits rikub ju ära ka kõik teised head teod.”¹⁸⁷ Lutheri soovitus on lihtne: „Jäta ahnus ja võta vastu tasu ja see, mis sulle antakse.” Ebaõiglase ja valede motiividega sõjamehe käes muutub võltsiks ka tema töö.

Järgmiseks kostab Luther küsimusele, kas tohib teenida isandat, kel ei ole õigust sõdida. Sõjamees ei tohiks tingimusteta kuuletuda, vaid tal lasub kohustus *kontrollida*, kas tema isand ikka õiget asja ajab. Luther ütleb kahtlevale sõjamehele: „Kui sa kindlasti tead, et tal [ülemal] pole õigust sõdida, siis tuleb

¹⁸¹ Vrd **Dantine** 1983, S. 8.

¹⁸² **Luther** 2012, lk 610.

¹⁸³ **Luther** 2012, lk 611.

¹⁸⁴ *Ibid.*, lk 612.

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ *Ibid.*, lk 613.

¹⁸⁷ *Ibid.*, lk 614.

sul Jumalat inimestest enam karta ja Talle [Jumalale] kuuletuda, ning pead sõdimise ja isanda teenimise sinnapaika jätma, sest muidu pole sul puhast südametunnistust Jumala ees.”¹⁸⁸ Ka hirm oma karjääri, töötasu, hea nime või koguni elu kaotamise ees ei tohiks kedagi sundida südametunnistuse vastu astuma. See põhimõte leiab mõned aastad hiljem kinnistamist ka Augsburgi usutunnistuse¹⁸⁹ XVI artiklis (Ühiskondlikud asjad): „Kristlastel on lubatud pidada ühiskondlikku ametit, teostada kohtuvõimu, mõista keiserlike või muude kehtivate seaduste alusel õigust, määrata õiglasi karistusi, **pidada õiglast sõda, teenida sõjaväes**, sõlmida lepinguid, omada vara, anda ülemate poolt nõutud vannet... **Niisiis peavad kristlased kindlasti kuuletuma oma ülematele ja seadustele, kui need ainult ei käsi patustada; siis tuleb kuuletuda pigem Jumalale kui inimestele, Ap 5[:29].**”¹⁹⁰ Kui aga sõjamees ei tea või ei suuda välja selgitada, kas tema isand peab ebaõiglast sõda, siis Lutheri sõnul „ei tarvitse sa oma kahtlustest puretud kuulekust seepärast vähendada, /.../ vaid pead temast armastuse pärast parimat mõtlema [teisisõnu: käituma heas usus]. /.../ See annab sulle meelekindlust ja nii käitud sa Jumala ees õigesti.”¹⁹¹ Nagu eespoolgi mainitud: kindlat kuulekust tuleks eelistada ebakindlale sõnakuulmatusele.

Selgitades, kas sõjamees võib erinevaid isandaid teenida ja neilt kõigilt palka vastu võtta, tuleb Luther esmalt meelde seda, et *ahnus* on igas ametis ühtmoodi vale¹⁹². Teisalt võib sõjamees, „kellele Jumal on andnud sõdimise oskuse, teenida selle kui enda kunsti ja käsitööga isandat, kes sellest huvitatud on, ja oma töö eest raha vastu võtta.”¹⁹³ Sõjamees ei erine siin käsitöolisest, kes võib oma kunsti müüa sellele, kes seda omada soovib. Oluline on jälgida, et sõjamehe „kunsti” müümine ei oleks *vastuolus* tema valitsete ja kogukonna huvidega. Kuidas aga toimida olukorras, kui need isandid vastastikku sõda peavad? Sellele on Lutheri vastus „kiire ja lühike: õigus peab olema olulisem varandusest, ihust, aust ja sõprusest, armust ja naudin-

¹⁸⁸ Luther 2012, lk 615.

¹⁸⁹ Augsburgi usutunnistus (*Confessio Augustana* ehk CA) oli teedrajav, ajalooliselt üks tähtsamaid protestantlik-luterlikke usutunnistusi, mille koostas Augsburgi riigipäeva tarbeks Lutheri lähim kaastööline Philip Melanchthon. Luther on selle teksti hiljem heaks kiitnud sõnadega „*Confessio Augustana mea*” – „Augsburgi usutunnistus on minu usutunnistus”. CA esindas protestantlike vürstide ja kõrgemate seisuste vaateid ning see esitati ja loeti ametlikult ette 25. juunil 1530. aastal Augsburgi riigipäeval. Vt **Wallmann** 2000, S. 68–69.

¹⁹⁰ Vt **Augsburgi usutunnistuse XVI artikkel: Ühiskondlikud asjad.** – Meie Kirik. Augsburgi Usutunnistuse Seltsi väljaanne. <http://www.meiekirik.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=1173&Itemid=4>, (20.09.2013).

¹⁹¹ Luther 2012, lk 615.

¹⁹² *Ibid.*, lk 615.

¹⁹³ *Ibid.*, lk 616.

gust, ning sel juhul ei tohi arvestada mitte eeskätt inimeste, vaid Jumalaga. /.../ Sest Jumala vastu ei tohi sõdida. Ja kel pole sõjapidamiseks õigust, sõdib Jumala vastu...¹⁹⁴”

Viimane küsimus hõlmab „*ajalikku au ja kuulsust*” sõjateenistuse valimise motiividena. Luther rõhutab kindlalt selliste põhjuste ekslikkust: „Nii auahnus kui ka rahaahnus on ikkagi ahnitsemine, üks sama ebaõiglane kui teinegi, ja kes sellisest pahest kantuna sõdib, see sõdib end põrgusse. Sest au tuleb jätta Jumalale ning olla ise rahul oma palga ja tasuks saadud toidumoonaga.” Sõjamees peab oma tööd tegema teadmises, et ta aitab oma ülemat „heas asjas”, mitte omaenese au ja kuulsuse pärast. „Iseenda au tagaajamine kuulub suurimate pattude hulka ega ole muud kui *crimen laesae majestatis divine*, taevase majesteedi röövimine. /.../ Kaotatud on nii mõningi lahing, mida oleks olnud võimalik võita, kui selleks poleks läinud vaja veel midagi peale au. Sest sellised auahned sõjamehed ei usu, et Jumal on lahingus kohal ja kingib võidu. Seepärast ei kardata nad Jumalat ega ole kindlameelsed, vaid on häbematud ja rumalad ning saavad lõpuks lüüa.”¹⁹⁵”

Kirja lõpetavad mõned tähelepanekud sõjameeste *välisest* halbadeist ja headest tavadest enne lahingut. Selline teave pärineb tõenäoliselt taas Assa von Kramilt. Luther taunib neid, kes lähevad lahingusse kergemeelselt, näiteks „kes ennast ja teisi enne lahingut kehtutavad mõtlema armuvahekordadele, öeldes: „Mõelgu nüüd igäüks oma kallikesele!” /.../ On kohutav mõelda ja kuulda, et hetkel, mil Jumala kohus ja surmaoht silme ees seisavad, meelitab ja lohutab end keegi lihaliku armastusega...¹⁹⁶” Samuti on laiduväärt need, kes „ei oska oma uljust teisiti näidata kui Jumalast ja tema kohtust põlgusega kõneldes, just nagu oleksid nad tänu sellele eriti kõvad mehed, et sõandavad häbiväärsel viisil vanduda, kiruda, jultumust üles näidata...”¹⁹⁷. Luther manitseb ka sõjasulaseid, „kes mööda maad sõdu otsides ringi hulguvad”, et nad ei muutuks oma „sõgedas sõdimise isus või tahtmises elada vaba ja metsikut elu” paratamatult „röövliteks ja kelmideks”, vaid et nad teeksid võimaluse korral muud tööd ja endale leiba teeniksid, kuni neid taas sõjateenistusse kutsutakse. Veel toob Luther negatiivsena esile sõjameeste erinevad ebausukombed enne lahingut: palved erinevate pühakute poole, relvade ja hobuste õnnistamine, lootmine kaasas kantavale evangeeliumile või

¹⁹⁴ *Ibid.*, lk 617–618.

¹⁹⁵ *Ibid.*, lk 618.

¹⁹⁶ *Ibid.*, lk 618–619.

¹⁹⁷ *Ibid.*, lk 619.

mõnele amuletile. „Kõik nad on pannud end üpris ohtlikku olukorda, sest nad ei usu Jumalat, vaid patustavad usu puudumisega Jumala vastu”, ütleb Luther¹⁹⁸.

Kui eespool nimetatud kombed ja tõekspidamised väärivad hukkamõistu ning välja juurimist, siis mida on Lutheril sõjameestele asemele pakkuda? Ta annab nõu ennast võitluseks ja võimalikuks suremiseks ette valmistada *palvega*, milles sõjamees saab esmalt Loojat tänada oma töö eest, mille kohta ta saab olla kindel, „et see pole patt, vaid õige ja kuulekas sinu [Jumala] tahte allumine”. Kuna keegi ei saa õndsaks sõjamehena, vaid üksnes kristlasena, siis tuleks ennast vabatahtlikult Jumala tahte teenistusse anda, uskuda päästesse ja Tema armule toetudes „elada ja surra, võidelda ja tegutseda¹⁹⁹”. Vormilt küll sõjakalt, kuid sisult igati kristlikult soovitab Luther: „Usalda siis oma hing ja ihu Tema kätte, tõmba mõök tupest ja mine Jumala nimel lahingusse!²⁰⁰” Ja mis on sellise innustuse tulemus? Luther usub siiralt, et kristlastest sõjamehed võivad *sõjaväe tuumiku* moodustades otsustada võidu üle: „Kui enamik võitlejaid niimoodi mõtleks ja talitaks, ei suudaks keegi sellisele sõjaväele midagi teha...²⁰¹” Luther on veendunud, et selliselt motiveeritud sõjavägi suudaks kindlalt vastu seista ka türklaste pealetungile, „sest ristiusk pole mõni nali või tühiasi, vaid nagu Kristus evangeeliumis ütleb: „Usk suudab kõike!” Kuid, mu armas, kus küll on kõik need, kes niimoodi usuvad ja seda teha suudavad?²⁰²”.

Kirja eelviimases lõigus annab Luther mõista, et tal oli kavas midagi kirjutada ka türklastega sõdimise kohta, „kuna aga türklane jälle koju on pöördunud²⁰³ ja meie, sakslased, enam selle kohta midagi ei küsi, siis pole veel tulnud aeg sellest kirjutada.²⁰⁴”

---

¹⁹⁸ *Ibid.*, lk 620.

¹⁹⁹ *Ibid.*, lk 621.

²⁰⁰ Luther 2012, lk 621.

²⁰¹ *Ibid.*

²⁰² *Ibid.*

²⁰³ Pärast seda, kui türklased olid võidukas Mohacsi lahingus alistanud Ungari kuninga Lajos II, jagati Ungari nende ja Habsburgide vahel. Sultan Suleiman II pöördus 31. novembril 1526. aastal tagasi Konstantinoopolisse. Vt Luther 2012, kommentaar 47, lk 791.

²⁰⁴ Luther 2012, lk 622.

4. Kokkuvõtavad järeldused

Nüüdisaegses maailmas on endiselt palju neid, kes kannatavad vägivaldarežiimide ja diktaatorite ülekohtu all, või rahvaid, kes soovivad suuremat poliitilist või usulist vabadust ning enesemääramisõigust. Riikidevahelised sõjad, poliitilised kriisid ja vägivald pole maailmasõdade järgsel ajal kuhugi kadunud, pigem on viimastel aastakümnetel lisandunud uued konfliktid erinevate sotsiaalsete kihtide, rahvaste, kultuuride ja religioonide vahel. Sõjaainese käsitlemise muudavad keerukaks ja vastuoluliseks vägivaldsemise hävituslikud mõjud ja kohutavad tagajärjed inimestele. Nii on tekkinud arvukalt põhjendamatu ja vastuolulisi eelarvamusi, mis tulevad tegeliku ajaloolise, kultuurilise ja religioosse reaalsuse ekslikust mõistmisest. Levinud on arvamus, et religioon vastandub olemuslikult vägivaldale ja sõjale ning kõik, kes vägivalda või sõda religiooniga seostavad või selle nimel kasutavad, on kas fanaatikud või vähemasti eksiteele sattunud. Siiski näitab ajalugu, et peaaegu kõik religioonid ja kultuurid on sõda ja vägivalda ühel või teisel moel õigustanud, argumenteerides seda oma pühade tekstide tõdede ja traditsioonidega, aga ka terve inimõigustusega. Nii on seda ajaloo jooksul tehtud ka kristlikus religioonis, kus on ajapikku välja kujunenud filosoofilis-teoloogiline õpetus õiglasest sõjast (*bellum-iustum*-õpetus). Erinevatel aegadel on ikka leidunud kristlikke mõtlejaid, keda olud on sundinud eriliselt keskenduma kristlase positsioonile sõja ja vägivalda suhtes. Nende hulgas on tänini olulisel kohal Martin Luther, kristliku kiriku üks mõjukamaid teolooge ja kirikumehi, vaimulikke nõuandjaid ja usu eest võitlejaid. Selle kirjatöö eesmärgiks on olnud selgusele jõuda, kuidas Luther oma teoreetilistes seisukohavõttudes sõjasse kui nähtusesse suhtub. Luubi alla on võetud ennekõike sõjapidamise õigustatuse ja sõjamehe elukutsega seonduvad küsimused.

Martin Lutheri „Sõjameeste kiri”, millest artikkel põgusa ülevaate andis, mõjus juba Lutheri eluajal provokatiivselt – ja küllap on ta seda veel ka tänapäeval, nagu näitab Lutheri dekaadi raames toimuv ajakohane diskussioon. Vaid pealiskaudne pilk tänapäeva sündmustele ja arusaamadele paljastab poliitilise ja sotsiaalse ebaõigluse, usulise tagakiusamise ja äärmusluse, suurriikide poliitilistest ja majanduslikest huvidest lähtuvad ja õiguslikult küsitavad sõjalised konfliktid, sõjalised sekkumised rahvusvahelist julgeolekut ohustavate režiimide kukutamiseks. Selles kontekstis võivad „Sõjameeste kirja” vaated mõjuda koguni plahvatusohtlikult. Sõjatemaatika on väga raske käsitada eelarvamusvabalt ja emotsioonideta. Lutheri teksti lugedes tekib kohati selge äratundmine, kui tabavalt võiks mõni seisukoht käia ka praeguste probleemide kohta, ning see tekitab sümpaatiat, mõistmist ja heakskiitu. Teisalt võib leida väljendusi, mis mõjuvad provokatiivselt,

anakronistlikult ning koguni kohatult. Kindel on aga see, et Lutheri tekst ei jäta tõenäoliselt kedagi ükskõikseks.

Lutheri olulisemad vaated sellest kirjast võib lühidalt kokku võtta nii:

1. Lutheri mõtted on asetatud „kahe riigi” ja „kahe valitsuse” õpetuse taustale. Inimesed võib jagada kaheks: ühelt poolt need, kes kuuluvad *Jumalariiki* ehk puhtsüdamlikud usklikud Kristuses. Nemad ei vaja teoreetiliselt ilmalikku mõõka ega ilmalikku õigust, kuid kuuluvad siiski oma ihu ja varaga maapealsesse maailma. Teisalt kõik need, kes pole kristlased ja kuuluvad *maailmariiki* ehk käsu alla – neile on Jumal loonud teistsuguse, *ilmaliku* valitsuse – „mõõga meelevallas” ehk sunniviisilise õiguskorra all. Maailmariigis peab Jumala tahtel valitsema *õigus, kord ja rahu*. Selle tagamine on (kristliku) ülikonna amet, kes ei kanna oma mõõka asjata. Niisiis haldab Jumal seda maailma kõigi inimeste hüvanguks ka mõõga abil.
2. Ülikondlik seisus toimib (elu)kutsena, selle ametiga kaasneb *jumalike volituste* täitmine ja koostöö teiste (elu)kutsete esindajatega, sh sõjameestega. Lutheri järgi tuleb eristada *ametit* ja *isikut*, tööd ja selle tegijat. Kui ametid ja (elu)kutsed on allutatud kindlaksmääratud korrale ja mõistusele, siis langevad kokku Jumala ja inimese tegutsemine ning tekib koostöö ehk *cooperatio*, nagu Luther seda kutsub. Kristlased teevad maailma kujundamisel Jumalaga teadlikku koostööd (*cooperatores Dei*), mitte kristlased aga on jumaliku maailmavalitsemise tööriistadeks.²⁰⁵
3. Ilmaliku valitsuse eesmärgiks on Lutheri sõnul „nõrkade toetamine ja kaitsmine, õiglusel valitseda laskmine, rahu säilitamine nii sisemistes kui ka välistes asjades” ehk *rahu ja sotsiaalse kindlustatuse tagamine*.
4. Selle kohustuse täitmiseks on ilmalikule valitsusele usaldatud „mõõga-amet”, mis tähendab „*kaitsmist ja karistamist, vagade kaitsmist rahu läbi ja kurjade karistamist sõjaga*”. Küsimusele, kas poliitilise ülikonna kindlas ametis (nt sõjamehena) toimides on kristlane endiselt *cooperator Dei*, vastab Luther jaatavalt. Ta teeb vahet kristlase enesele ja teistele suunatud tegudel. „Mõök” oma erinevates funktsioonides on kõigile vajalik ja kasulik ning kristlane peab olema valmis ka ülikondlike ülesannete täitmist enda peale võtma. Luther lahendab vastuolu mäejutluses sisalduva armastuskäsu ja õiguspärase vägivalla kasutamise vahel järgmiste sõnadega: „...nii et sa vastad sisemiselt Jumala riigi ja välispidiselt ilmaliku riigi nõuetele, ühtaegu talud kurja ja ebaõiglust ning ometi

²⁰⁵ Vt Reuter, Hans-Richard. 2000. Martin Luther und Friedensproblem. – Brieskorn, N., Riedenauer, M. (Hrsg.). Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Neuen Frühzeit I. Stuttgart: W. Kohlhammer, S. 68.

- karistad neid, ei pane kurjale vastu ja paned ometi. Sest ühelt poolt pead sa silmas ennast ja enda oma, teiselt poolt ligimest ja tema oma. Enda ja enda oma puhul käitud sa evangeeliumi järgi ning talud [sulle tehtavat] ebaõiglust nagu tõeline kristlane. Ligimese ja tema oma puhul käitud armastuse kohaselt ega talu mingit ebaõiglust tema vastu.”²⁰⁶ Seega saab kristlane rahuliku südametunnistusega alluda vägivallaküsimusi haldavale ülikonnale ja ka ise näiteks sõjamehe kohuseid täita. Mõõk peab aga olema *rahu kui Jumalale meelepärase kõrgeima poliitilise hiive* teenistuses. Rahu saavutamiseks tuleb vaeva näha ja sellel võib mõnikord olla kõrge hind. Kui vähegi võimalik, siis eelistab Luther siiski selgelt sõja vältimist sõdimisele.
5. Lutheri „Sõjameeste kirjal” on oluline osa kristliku õpetuse „õiglasest sõjast” (*iustum bellum*) arengus²⁰⁷. See õpetus pole mõeldud niivõrd sõja õigustamiseks, vaid pigem selle vältimiseks või vähemalt piiramiseks. Sajanditevanuse teooria vundamendi moodustavad kaks klassikalist põhitõde: 1) õigus sõda pidada (*ius ad bellum*), milleks on tarvis õiget põhjust, õiguspõhist autoriteeti ja õiget eesmärki, ja 2) õiguslikud piirangud sõjas (*ius in bello*), mis määratlevad, kuidas teatud olukorras sõdida ja missugune sõjapidamisviis valida.
  6. Luther käsitleb oma kirjas põhjalikumalt *kolme sõjastsenaariumi* ja seab sõjapidamisele kindlad piirangud keskaegse „õiglase sõja” õpetusest lähtudes: *igasugune osalemine ebaõiglasest sõjas ning ebaõiged sõjapidamise motiivid ja viisid on lubamatud*. Ebaõiglaseks peab Luther ründesõda või preventiivset sõda, mida peetakse võimu- ja õiguse nõudluse läbisurumiseks, vallutamiseks ja võimuvõtmiseks, samuti sõda, mis on kavandatud „ristisõjana” või mingit ideed või ideoloogiat kehtestava võitlusena. Kõlbeliselt saab „õiglane” olla üksnes *kaitsetsõda*, mille puhul Luther rõhutab eelkõige *hädakaitset*. Kaitsetsõjaks võib aga lugeda ka sõjalist sekkumist üldise korra taastamiseks, isegi kui see tähendab mässu mahasurumist. Kõrgema seisuse vastu pole kellelgi õigust mässata ega sõda pidada. Ülikond ega ka nende teenistuses olevad sõjamehed, kes avaliku korra kaitseks ja rahu kehtestamiseks kasutavad vägivalda, ei tee end Jumala ees süüdlaseks, sest nad astuvad vastu *kurjale*, mis mässu tekitab.
  7. Igal kristlasel (ka kristlikul sõjamehel) on kohustus *kontrollida vägivalla kasutamist ja sõjapidamise õigustatust*. Kristlik sõjamees peab

²⁰⁶ Luther 2012, lk 399.

²⁰⁷ Kristliku õiglase sõja õpetuse kujunemisest ja probleemidest vt lähemalt: Saumets, A. 2005, lk 32–69.

ülikonnale osutatavast (sõja)teenistusest keelduma, kui ta teab kindlalt, et tegemist on ebaõiglase sõjaga. Siis kehtib piibellik reegel, et „kuuletuda tuleb pigem Jumalale kui inimestele” (Ap 5,29).

8. Kristlike sõjameeste konkreetsetele *süümeküsimustele* on Lutheril ka konkreetsed vastused, milles ta püüab uustestamentlikus vaimus selgitada sõjameeste *kutse-eetilistele otsustele seatud piire ja võimalusi*. Tegemist on selge katsega anda sõjameestele nõu, kuidas *eetilis-moraalse „kompassi”*²⁰⁸ abil oma kutsetööga nii toime tulla, et ei kannataks sõjamehe isiklik südametunnistus ega ka tema ameti maine. Selleks, et oma ametis tegutseda kindlameelselt, õigesti ja vastutustundlikult (ehk sõna otseses mõttes „hea südametunnistusega”), peab sõjamees, kes ei saa viimast vastutust oma tegude eest kellegi teise õlgadele panna, Lutheri kirjas antud nõuandeid *kriitiliselt hindama* ja oma südametunnistust põhjalikult küsitama.

Kahtlemata on 16. sajandi esimese poole keerukas sotsiaalpoliitiline ja religioosne olukord Saksamaal ja mujal Lääne-Euroopas jätnud oma selge pitseri ka Lutheri „Sõjameeste kirja” vaadetele. Keskaegse vaenusega puutus ta ennekõike kokku riigirüütlike ja talupoegade ülestõususid ning tema ajastu erinevate valitsejate omavahelisi võimuvõitlusi jälgides. Lutherile võib praegu ette heita, et ta ei ole kritiseerinud vägivallaga kehtestatud rahu, et ta pole sõnastanud mingit kindlapiirilist vastupanuõigust, kuigi tema vaateid teiste eest seismise ja võitlemise kohta võiks ju selles tähenduses tõlgendada. Poliitilise valitsuse ja selle hallatava vägivalla *teoloogilise* legitimeerimisega avas Luther tahtmatult ukse hilisemaks sõjalise vägivalla õigustamiseks reformatoorse teoloogia abil, mille üheks väljundiks oli ka uut tüüpi sõdade – konfessionaalsete (kodu)sõdade – sünd²⁰⁹.

Samuti ei mõistnud ta modernse (imperialistliku) sõja sisu, sest tal polnud võimalust seda ise kogeda. Pärast Lutherit on sõjad muutunud järk-järgult totaalseteks ja ideoloogilisteks, sõdade iseloomu teisenemisest annavad tunnistust suured muutused relvastuses ja strateegiates, poliitilistes süsteemides ja õiguslikes regulatsioonides. Kui Lutheri ajal sai veel juhinduda antiiksest motost „*Si vis pacem, para bellum*” („Kui tahad rahu, valmistu sõjaks”), siis 20. sajandile iseloomulik võidurelvastumine ja tuumaheidutus on sünnitanud ebakindla olukorra. Relvatööstuse käigushoidmiseks ja sõjapidamiseks vajalikud ressursid tulevad sageli selliste eluvaldkondade

²⁰⁸ Vt **Salisch, Marcus von.** 2010. „Denn die Hand, die das Schwert führt, ist Gottes Hand.” Martin Luthers „Kriegsleuteschrift” von 1526. – Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung. Potsdam: Militärgeschichtliches Forschungsamt, S. 7. [Edaspidi **Salisch** 2010]

²⁰⁹ Vt **Saumets** 2004, lk 155.

(haridus, meditsiin, sotsiaalhoolekanne, kultuur jms) arvelt, mis peaksid teenima inimväärselt elu, sotsiaalselt kindlustatust ja ühiskondlikku stabiilsust, seega üldisemas mõttes ka rahu. Kui lisada siia veel nüüdisaegsed usulis-etnilised relvakonfliktid ja asümmeetrilised kokkupõrked võitluses terrorismiga, siis näeme, et seda traditsioonilist sõjamudelit, millele Luther oma ajastu lapsena tugines, enam ei eksisteeri. Teisalt on praegused sõjad ja relvakonfliktid tõstatanud taas päevakorda mitmeid küsimusi, millele vastuseid otsides võiks abi olla ka Lutherist.

Kas Luther on oma aja ära elanud? Kindlasti mitte, nagu näitab rahvusvaheline Lutheri dekaad ja üha uued erinevates keeltes ilmuvad temaatilised artiklid ja raamatud, nende seas ka Lutheri valitud tekstide kauaoodatud esimene eestikeelsete tõlgete kogumik. Lutherilt on veel palju õppida, aga tuleb olla tähelepanelik, et õppida õigeid tarkusi, see tähendab keskenduda tema õpetuse püsiväärtustele.

Lutheri „Sõjameeste kirjast” võib välja tuua mitmed vaated, mis pole tänini oma värskust kaotanud:

1. Seda maailma valitseb Jumal, mitte mingi omaseaduslikkus, poliitiline süsteem või ideoloogia (õpetus Jumala *kahest valitsusest*)²¹⁰. Poliitilisele ülikonnale omistab Luther iseseisva, kiriklikust legitimeerimisele sõltumatu „ilmaliku võimu”, mis on otseses teenistussuhtes Jumala ilmaliku valitsusega. Ilmalik võim ei ole seega *autonoomne* (sõltumatu), vaid *teonoomne* (Jumalast sõltuv). Kuna aga ilmalik võim piirdub väliste, peamiselt sotsiaalsuhete reguleerimisega, pole usk selle võimu rakendamise olemuslik, põhimõtteliselt vältimatu tunnus. Siit saab teha olulise järelduse, et just vaimuliku ja ilmaliku võimu põhimõtteline eristamine, poliitilise tegevuse ratsionaliseerimine ja vabastamine kirikliku eestkoste alt, aitab vältida poliitilise võimu igasugust *ideologiseerimist*, eriti just sellist, mis ka tänapäeval väidab fundamentalistlikult teadvat, kuidas eristada musta ja valget, kurjust ja headust. Lutheri õpetus võimaldab (vähemalt teoreetiliselt) nüüdsel ajal aktsepteerida riigi usulist ja maailmavaatelist *neutraalsust*, mis on nüüdisaegsete liberaal-demokraatlikel põhiseadustel rajanevate riikide oluliseks tunnuseks.²¹¹
2. Igasuguse tegevuse eesmärgiks peab olema rahu ja õiglus kõikidele, mis tähendab ka konkreetseid „rahutegemise” (*Peacemaking*) samme, näiteks ründerelvastuse ja relvakaubanduse piiramist, konfliktiennetamist, kriisireguleerimist, inimõiguste, usuvabaduse ja demokraatlike väärtuste kaitsmist, õiglase ja jätkusuutliku majanduse arendamist ning teadlikku

²¹⁰ Dantine 1983, S. 9.

²¹¹ Vt Saumets 2004, lk 162–163.

- liikumist „õiglase rahu” (*Just Peace, Gerechter Frieden*) suunas.²¹² Lutherilt võiks praegugi õppida „rahutegija” õiget südamehoiakut: „Kes tahab olla kristlane ja Jumala laps, see ei alusta ise mingit sõda ega rahu-
tust, vaid aitab kaasa ja annab nõu rahuks kõikjal, kus ta saab, kuigi ka oleks õigus ja piisavalt põhjusi sõja pidamiseks...”²¹³
3. Poliitilise tegevuse ratsionaliseerimise tulemuseks on *realism*, mis toonitab seda, kui oluline on riiklik võim anarhia ületamiseks (või leevendamiseks) nii sise- kui välispoliitikas. Luther on oma vaadetelt realist. Aga kui Luther oma tekstis ka realistlikult väljendub, siis ei tähenda see seda, nagu kumardaks ta ebausklikult või fatalistlikult muutumatute realiteetide ees. Lutheri realism on alati „*usklik realism*”, mis ei pea *lootust* kunagi ebareaalseks!²¹⁴
  4. Luther on täie teravusega tõstatanud sõdades ja relvakonfliktides *osalemise* küsimuse. Igasugusest ebaõiglasest (poliitiliselt, õiguslikult või ka eetiliselts küsitavast) sõjapidamisest tuleb ennast eemal hoida. Enne osalemisotsuse tegemist peab ka kristlik sõjamees „võimalikult usinalt” selle nimel vaeva nägema, et ise asja õigsuses selgusele jõuda. Luther teab loomulikult, et sellist olukordade kriitilise hindamise võimet, mille puhul on vaja head informeeritust ja tundlikku eristamisvõimet, saab tege-
likkuses oodata vaid vähestelt. Ent ka väike hulk teadlikke inimesi on tema jaoks oluline, sest see võib osutada pikemas perspektiivis murde-
punktiks. Ja kes teab, ehk on nendeks teadlikeks inimesteks just elu-
kutselised sõjamehed...
  5. Kristlaste „relvadeks” ebaõigluse ja kurjuse vastu on *jutus* ja *palve*. Luther annab kirikule erilise ülesande: avaliku ja Jumala ees vastutus-
tundliku kõnega välja astuda rahu ja õigluse eest selles maailmas.²¹⁵ See, kes ebaõigluse maha vaikib, salgab ka Jumalat. Luther ei vaikinud ise arglikult ega luba seda teha ka järeltulevatel põlvvedel. „Ebaõiglust ja vägi-
valda tuleb kannatada, aga vait ei pea mitte olema. Sest kristlane peab

²¹²Õiglase rahu kontseptsiooni kohta vt lähemalt: **Stassen, Glen H.** 2006. Õiglase rahu tegemine terrorismi ajastul. (1. ja 2.). – Teekäija. EKBK Liidu ajakiri. Nr. 10, 11. Tallinn. Online: 1. osa: <<http://ekkleisia.ee/vana2011/index.php?s=868>> ; 2. osa: <<http://ekkleisia.ee/vana2011/index.php?s=875>>, (27.09.2013). Vrd ka **Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiivi: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÕA toimetised, nr 4. Tartu: TÜ Kirjastus. Artiklis on õiglase rahu teooria põhiolemust selgitatud ja teiste sõjaeetiliste teooriatega võrreldud lk 89–94.

²¹³**WA** 32, 330.

²¹⁴**Dantine** 1983, S. 9.

²¹⁵*Ibid.*

tõest tunnistust andma ja tõe pärast surema...”²¹⁶. See, et kristlikud kirikud ja kogudused ühiskonna valupunktidest ning vägivalda- ja surmakultuuri jõulisest pealetungist enam ei vaiki ega kõnele sellest valet, on julgustav ja lootustandev märk. Lutherit eeskujuks võttes võivad vastutustundlikult ja mõistlikult rääkima hakata ka need, kes praegu veel erinevatel põhjustel vaikivad.

Mida öelda lõpetuseks? Mõeldes eelseisvale reformatsioonijuubelile, on ajaloolased ja teoloogid hoiatanud uue „Lutheri kultuse” tekkimise ja tema kangelasena ülistamise eest. Pigem manitsetakse senisest rohkem tähelepanu pöörama juba ammu teadaolevatele uurimistulemustele²¹⁷. Põhimõtteliselt kehtib see ka Lutheri „Sõjameeste kirja” kohta. Siiski väärrib see kiri ka tänapäeval värske pilgu ja avatud südamega lugemist ning loetu üle mõtisklemist, et mõista ja akadeemilises diskussioonis paremini avada protestantliku kristluse nüüdisaegse enesemõistmise mõningaid „ebamugavaid” põhjusi. Seda ei pea tegema üksnes õpetatud teoloogid ja kirikujuhid, vaid see on mõeldav ka Jumala „ilmaliku valitsuse” rollis poliitikute ja „mõõgaametit” pidavate sõdurite ning nende „südametunnistust” nõustavate sõjaväevaimulike puhul. Praeguseks on Eesti sõdurid täitnud elude kaotamise hinnaga oma kohust riigi ees nii sõjalistel operatsioonidel Iraagis ja Afganistanis kui ka teistes maailma kriisikolletes. Nad teevad seda rasket ja ohtlikku tööd, sest nõnda on otsustanud tänapäevane Eesti legitiimne „ülikond” – valitsus ja riigikogu. Eesti kutselised sõdurid tegelevad ka teiste kriisisituatsioonidega, näiteks piraatluse ohjeldamisega, olles rahvusvaheliste eraturvafirmade palgal. Oma elu lahingutegevuses ohtu seades ning kaost ja vägivalda hallates võivad nüüdsel sõduril tekkida samasugused süümebüsimused nagu mitme sajandi eest Assa von Kramil. Seetõttu võib Luther juhatada ka nüüdisaegseid sõjamehi, seda kasvõi eksistentsiaalses mures „kas ka sõjamehed võivad õndsaks saada”. Lõpetuseks aga kõigile lugejatele edasimõtlemiseks tähelepanuväärne seisukoht, mille on sõnastanud Lutheri kirjale ja sellest ajendatud debatile viidates tuntud saksa poliitik ja jurist Hans-Ulrich Klose: tänapäevastel sõjalistel operatsioonidel viibivatele sõduritele ei tohiks jääda tunnet, nagu ei saaks nad olla kristlased seetõttu, et peavad võibolla kelleltki elu võtma²¹⁸.

²¹⁶ WA 28, 362.

²¹⁷ Vt Salisch 2010, S. 7.

²¹⁸ Vt Salisch 2010, S. 7. – Klose seisukoht kattub kindralleitnant Wolf Graf von Baudissini (1907–1993, Bundeswehri kontseptsiooni „Innere Führung” looja, Hamburgi ülikooli professor ja rahvusvaheliselt tuntud rahu-uurija) 1957. aastal kirja pandud mõttega: „See karmus, millelt nüüd mitut puhku nõutakse, et see vastaks meie oletatava vastase karmusele,

Kirjandus

- D. Martin Luthers Werke** (= **Weimarer Ausgabe**). Kritische Gesamtausgabe. Unveränderter Abdruck 1966 der bei Hermann Böhlaus Nachfolger, erschienenen Ausgabe. [Werke (WA), Briefwechsel (WA Br), WAT (Tischreden)]
- Martin Luther. Studienausgabe.** 1983. Hrsg. von Hans-Ulrich Delius. Bd. 3. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Martin Luther.** 1996. Von weltlicher Obrigkeit. (= **Calwer Luther-Ausgabe**). Bd. 4. Neuhausen-Stuttgart: Hänssler.
- Martin Luther.** 2002. Gesammelte Werke. (= **Luther Deutsch**). Hrsg. von Kurt Aland. Digitale Bibliothek, Bd. 63. Berlin: Directmedia.
- Martin Luther.** 2012. Validud tõöd. Koostanud Urmas Petti. Tartu: Ilmamaa.
- Augsburgi usutunnistuse XVI. artikkel: Ühiskondlikud asjad.** – Meie Kirik. Augsburgi Usutunnistuse Seltsi väljaanne.
<http://www.meiekirik.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=1173&Itemid=4>, (20.09.2013).
- Baudissin, Wolf Graf von.** 1972. Der Soldat in der Welt von heute (1957). – Soldat für den Frieden. Entwürfe für eine zeitgemäße Bundeswehr. Hrsg. von Peter v. Schubert. München: R. Piper & Co.
- Brecht, M.** 1989. Martin Luther. Bd. 2: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521–1532. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Dantine, Johannes.** 1983. „Ob Kriegsleute in seligen Stand sein können“ – Martin Luther und der Friede. (Vortrag am 3. Mai 1983). – Militär & Seelsorge. Themenheft 2: Die Herausforderung der Gewalt. Wien: Evangelische Militärsuperintendentur.
- Diwald, Hellmut.** 1998. Anspruch auf Mündigkeit. Um 1400–1555. [Weltbild Geschichte Europas], Augsburg: Weltbild.
- Endres, Rudolf.** 1984. Thüringen. – **Buszello, Horst et al.** (Hrsg.). Der deutsche Bauernkrieg. Paderborn *et al.*: Ferdinand Schöningh.
- Franzen, August.** 1993. Kleine Kirchengeschichte. 3. Aufl., Freiburg i. Br.: Herder.
- Gabel, Helmut; Schulze, Winfried.** 1984. Folgen und Wirkungen. – **Buszello, Horst et al.** (Hrsg.). Der deutsche Bauernkrieg. Paderborn *et al.*: Ferdinand Schöningh.
- Gäbler, Ulrich.** 1985. Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- Hattenhauer, Hans.** 2007. Euroopa õigusajalugu. Tallinn: Kirjastus Juura.
- Howard, Michael.** 1999. Sõda Euroopa ajaloos. Tallinn: Olion.

---

ei saa olla *killer*’i halastamatus. Pigem on see vaimne ja moraalne meelegendus, millega äärmisel vajadusel talutakse ka inimeste tapmist, kui seda ei ole võimalik ära hoida, ja püütakse selle eest vastutust kanda iseenda ja Jumala ees. Selline hoiak ei ole sugugi mittedõjaväelise nüüdisaja leiutis. Vastupidi, see on tõelise sõjamehekutse üks olulisemaid traditsioone, mille jätkamine meie sügavalt muutunud maailmas on mõttekas ja isegi määralvalt tähtis.” Vt **Baudissin, Wolf Graf von.** 1972. Der Soldat in der Welt von heute (1957). – Soldat für den Frieden. Entwürfe für eine zeitgemäße Bundeswehr. Hrsg. von Peter v. Schubert. München: R. Piper & Co, S. 172.

- Jauch, Karsten.** Petersberger Luther-Disput (1): Reformation am Hindukusch. – Thueringer-allgemeine.de, 20. Oktober 2010, <<http://www.thueringer-allgemeine.de/web/zgt/leben/detail/-/specific/Petersberger-Luther-Disput-1-Reformation-am-Hindukusch-1876595180>>, (10.08.2013).
- Jedin, Hubert.** 1985. Handbuch der Kirchengeschichte. Bd. III/2: Die mittelalterliche Kirche. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Lecler, Joseph.** 1965. Geschichte der Religionsfreiheit im Zeitalter der Reformation. Bd. 1. Stuttgart: Schwalbenverlag.
- Lilleorg, A.** 2005. Otsides alternatiive: õiglase rahu teooria ja selle teoloogilised lähtekohad. – KVÜÖA toimetised, nr 4. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Lohse, Bernhard.** 1996. Martin Luther. Sissejuhatus tema elu ja töö uurimise probleemidesse. Tartu: Greif.
- Lohse, Bernhard.** 1983. Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und Werk. 2. Aufl., München: Verlag C. H. Beck.
- Lohse, Bernhard.** 1995. Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und in ihrem systematischen Zusammenhang. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Luther 2017.** <<http://www.luther2017.de/luther-dekade/themenjahre>>, (15.08.2013).
- Luther, der Krieg und Afghanistan.** – Thürigner Allgemeine, 16. Oktober 2010, <<http://www.lutherstiftung.org/dokumente/aktuell/Luther,%20der%20Krieg%20und%20Afghanistan.pdf>>, (10.08.2013).
- Made, Vahur.** 2009. Miks me sõdime Afganistanis? – Eesti Päevaleht, 30.07.2009, <<http://www.epl.ee/news/arvamus/vahur-made-miks-me-sodime-afganistanis.d?id=51174455>>, (17.09.2013).
- Möller, Bernd.** 1988. Deutschland im Zeitalter der Reformation. [Deutsche Geschichte, Bd. 4]. 3. Aufl., Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Mühlen, Karl-Heinz zur.** 1999. Reformation und Gegenreformation. Teil I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- President Ilves:** meie osalus Afganistani operatsioonis on olnud investeerimise Eesti tulevikku, meie laste ja lastelaste julgeolekuse. 22.10.2013. Uudised. Eesti Kaitseväe portaal, <<http://www.mil.ee/et/uudised/7905>>, (22.10.2013).
- Reuter, Hans-Richard.** 2000. Martin Luther und Friedensproblem. – Brieskorn, N., Riedenaier, M. (Hrsg.). Suche nach Frieden: Politische Ethik in der Neuen Frühzeit I. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Richter, Stefanie; Jauch, Karsten.** Petersberger Luther-Disput mit drängenden Gegenwarts-Fragen. – Thueringer-allgemeine.de, 21. Oktober 2010, <<http://www.thueringer-allgemeine.de/startseite/detail/-/specific/Petersberger-Luther-Disput-mit-draengenden-Gegenwarts-Fragen-236395698>>, (10.08.2013).
- Salisch, Marcus von.** 2010. „Denn die Hand, die das Schwert führt, ist Gottes Hand.“ Martin Luthers „Kriegsleuteschrift“ von 1526. – Militärgeschichte. Zeitschrift für historische Bildung. Potsdam: Militärgeschichtliches Forschungsamt.
- Saumets, A.** 2012. Jean Calvin – sõja süüdistaja või rahu kaitsja? Mõtteid sõjast, rahust ja kristlikust vastutusest Calvini teoloogilistes tekstides. – Sõna sõjast ja sõda sõnast. Tekste ja tõlgendusi. [ENDC Proceedings, No. 16]. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Saumets, Andres.** 2011. Zur Entstehung und Problematik des neuzeitlichen Toleranzgedankens und der Gewissens- und Religionsfreiheit am Beispiel der staatskirchlichen Stellungen zu den Täufern und Nonkonformisten in der Frühen

- Neuzeit. – Extremism Within and Around Us. (Cultural, Peace and Conflict Studies Series, Vol. II (= ENDC Proceedings, Vol. 14). Tartu: Tartu University Press.
- Saumets, Andres.** 2005. Kristlaste valikud rahuevangeeliumi ja mõõga vahel. *Bellum-iustum*-õpetuse ajaloolis-teoloogilisest kujunemisloost. – KVÜÕA toimetised, nr 4. Tartu. TÜ Kirjastus.
- Saumets, Andres.** 2004. „Mõõga amet olgu kaitsmine ja karistamine, vagade kaitsmine rahu läbi ja kurjade karistamine sõjaga.” Ääremärkusi Martin Lutheri poliitilise eetika teemal. – KVÜÕA toimetised, nr 3. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Seidel, Thomas A.** 2013. Martin Luther und die „Lutherdekade”. Projektionen, Impulse, Kooperationen”. <http://www.luther2017.de/sites/default/files/downloads/martin_luther_und_die_lutherdekade_guestrow27032013.pdf>, (15.08.2013).
- Stassen, Glen H.** 2006. Õiglase rahu tegemine terrorismi ajastul. 1. ja 2.osa. – Teekäija. EKBK Liidu ajakiri. Nr. 10 ja 11. Tallinn.
1. osa: <<http://ekkklesia.ee/vana2011/index.php?s=868>>,
2. osa: <<http://ekkklesia.ee/vana2011/index.php?s=875>>, (27.09.2013).
- Wallmann, Johannes.** 2000. Kirchengeschichte Deutschlands seit der Reformation. 5. Aufl., Tübingen: Mohr Siebeck.

ANDRES SAUMETS, MTh

KVÜÕA rakendusuurigute keskuse toimetaja-teadur ja
Kõrgema Usuteadusliku Seminari kirikuloo dotsent